

Künye:

Sayı: 54
Yıl: 2025
Sayfa: 1-31

 Davut İLTAŞ^{a*}

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi,
diltas@erciyes.edu.tr

* Sorumlu Yazar

Geliş Tarihi: 14.05.2025
Kabul Tarihi: 25.08.2025
Yayın Tarihi: 31.10.2025

Atıf:

Davut İLTAŞ, (2025). Fıkıh Usulü Yazımında Memzûc (Karma) Metot Üzerine Bazı Mülâhazalar. *bilimname*, 54, 1-31.
<https://doi.org/10.28949/bilimname.1699057>

Screened by

Except where otherwise noted, content in this article is licensed under a Creative Commons 4.0 International license. Icons by Font Awesome.

Fıkıh Usulü Yazımında Memzûc (Karma) Metot Üzerine Bazı Mülâhazalar

Öz

Fıkıh usulü yazımında İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295) ile başlatılan ve daha sonra adına memzûc yöntem denilen yazım tarzının mahiyeti, ayrı bir yöntem olup olmadığı, isimlendirilmesi, bu yazım tarzının kimler tarafından izlendiği, hangi eserlerin bu yazım tarzına göre yazıldığı ve bu yazım tarzının ortaya çıkmasına etki eden sebepler gibi konular, modern dönemde yapılan çalışmalarda yeterince açık ve net olarak ortaya konulmamıştır. Bu yazının amacı, bu tür belirsizlikleri gidermeye yönelik bir katkı sunmaktır. Bu amaçla önce Hudarî Bey'den başlayarak günümüze gelinceye değin fıkıh usulüne ilişkin çalışmalarda bu yazım tarzı konusundaki algının genel bir tasviri yapılmıştır. İkinci olarak söz konusu algının mahiyetine ilişkin bazı tespitlerde bulunulmuştur. Üçüncü olarak memzûc metot olarak adlandırılan bu yazım tarzının ne olup olmadığına ilişkin bazı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede: 1) Kimi yazar ve araştırmacıların ileri sürdüğü gibi bu yazım tarzına göre eser yazdığı ileri sürülen usulcülerin, usul anlayışlarında eklektik bir usul anlayışı oluşturmak gibi bir amaç taşımadığı ve bu yazım tarzının, memzûc (karma) metot olarak isimlendirilmesinin isabetli olmadığı üzerinde durulmuştur. 2) Örnek verilen eserlerden hangilerinin bu yazım tarzına dâhil olduğu, hangilerinin dâhil olmadığına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. 3) Bu yazım tarzının çoğunlukla Hanefî usulcüler tarafından izlenmekle birlikte diğer mezheplere mensup bazı usulcüler tarafından da izlendiği iddiasının doğru olup olmadığı incelenmiş ve bu yazım tarzının konumlandırılması konusunda bir teklif ve öneri sunulmuştur. 4) Son olarak da eklektik ve uzlaşmacı bir usul anlayışı oluşturmak için usul eseri yazımı anlamında memzûc metodun, modern bir olgu olduğuna temas edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Fıkıh Usulü Yazımı, Fıkıhçı Yöntem, Kelamcı Yöntem, Memzûc Metot, Karma Metot.

Some Considerations on the Memzûj (Mixed) Method in the Writing of the Usul al-Fiqh

Abstract

The issues such as the nature of the writing style that was initiated by Ibn al-Sââtî (d. 694/1295) in the writing of usul al-fiqh and later called the memzûj method, whether it is a separate method or not, its naming, who followed this writing style, which works were written according to this writing style, and the reasons affecting the emergence of this writing style have not been revealed clearly enough in the studies conducted in the modern period. The aim of this article is to make a contribution to resolve such uncertainties. For this purpose, firstly, a general description of the perception of this writing style in the works on the usul al-fiqh from Hudarî Beg to the present day has been made. Secondly, some determinations have been made regarding the nature of this perception. Thirdly, some determinations and evaluations about the nature of this writing style, which is called memzûj method, are given. In this framework, 1) It has been emphasised that the usulists who allegedly wrote works according to this style of writing did not aim to create an eclectic understanding of usul in their understanding of usul, and that it is not accurate to name this style of writing as memzûj (mixed) method. 2) An evaluation has been made regarding which of the works given as examples are included in this writing style and which are

not. 3) Although this writing style is mostly followed by Hanafi jurists, the claim that it is also followed by some jurists belonging to other sects has been examined whether it is true or not, and a proposal and suggestion on the positioning of this writing style has been presented. 4) Finally, it is emphasised that the memzûj method is a modern phenomenon in the sense of writing a usul work in order to create an eclectic and consensual understanding of usul.

[The English Extended Abstract is available at the end of the article.]

Keywords: Islamic Law, Fiqh Methodology, Writing Fiqh Methodology, Jurisprudential Method, Theological Method, Memzûj Method, Mixed Method.

Giriş

Bu makale, fıkıh usulü yazımında belirginlik kazanan *tarîkatü'l-fukahâ* ve *tarîkatü'l-mütekellimîn* şeklindeki iki temel yöntem yanında İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295) ile ortaya çıkan ve günümüzde *memzûc metot* ya da *karma yöntem* olarak adlandırılan yeni yazım tarzının, fıkıh usulü yazımında üçüncü ve müstakil bir yöntem mi yoksa Hanefî usul yazımı içerisinde değerlendirilmesi mümkün olan bir tarz mı olduğunu sorgulamayı amaçlamaktadır. Ancak bu konuyu ele almadan önce memzûc metotla da bir yönüyle ilgili olması açısından söz konusu iki yöntemin mahiyeti ve isimlendirilmesi üzerinde kısaca durmak isabetli olacaktır.

Tedvin döneminden itibaren fıkıh usulü alanında yazılan eserlerde esas olarak iki yöntemin izlendiği yaygın kabul gören bir düşüncedir. Bu iki yöntemden biri fakihler tarafından yazılan eserlerde benimsenen *fıkıhçılar yöntemi* (*tarîkatü'l-fukahâ*), diğeri ise kelimcilerin takip ettiği *kelamcılar yöntemidir* (*tarîkatü'l-mütekellimîn*). Modern dönemde usul tarihine dair yapılan çeşitli çalışmalarda genelde bu ayrım konusunda İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) referans alındığı görülmektedir. İbn Haldûn, iki yöntemin yanında bir de Hanefî fakihî ve usulcüsü İbnü's-Sââtî tarafından başlatılan *cem* tarzında bir usul yazımından bahsetmektedir.¹

Fıkıh usulü yazımında bu ikili ayrımın, aslında İbn Haldûn'dan yaklaşık üç yüz yıl önce meşhur Şafîî fakihî ve usulcüsü Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) tarafından net bir şekilde yapıldığı son yıllarda yapılan çalışmalarda vurgulanmaya başlanmıştır² ve bu vurguyla birlikte söz konusu ayrımın ilk defa İbn Haldûn tarafından yapıldığı düşüncesi değişmeye başlamıştır. Aslında bu ayrım, açıkça adlandırılmamış olsa da Sem'ânî'den daha önceye, fıkıh usulünün tedvin sürecinin başlangıcına kadar uzanmaktadır.³

Fıkıh usulü tarihine ilişkin çalışmalarda ve fıkıh usulüne dair modern dönemde yazılan eserlerin giriş kısımlarında *tarîkatü'l-fukahânın* özellikle Hanefiler tarafından oluşturulduğu ve izlendiği için bu yöntemin *tarîkatü'l-Hanefiyye* olarak da adlandırıldığı, Hanefiler dışındaki usulcüler tarafından izlenen *tarîkatü'l-mütekellimîn*in de aynı zamanda *tarîkatü's-Şâfiyye* olarak adlandırıldığı birçok araştırmacı ve yazar tarafından ifade edilen bir husustur.

Tarîkatü's-Şâfiyye ifadesi, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *et-Tahrîr* adlı eserinin mukaddimesinde "tarîkayî'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye" şeklinde⁴ ve ondan sonra da İbn Abdîşşekûr'un (ö. 1119/1707) *Müsellemü's-Sübût* isimli eserinin mukaddimesinde "tarîkateyi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye" şeklinde⁵ geçmekteyse de bu iki eserdeki *tarîkatü'l-Hanefiyye* ve *tarîkatü's-Şâfiyye*

¹ İbn Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1989), 455-456.

² Bu tespit için örnek olarak bk. Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname* 17 (2009), 66-67.

³ Mesela erken dönem Eş'arî kelamcı usulcülerden Kadî Ebû Bekir Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd* isimli fıkıh usulü eserinde aynı görüşte oldukları ve farklı görüş ileri sürdükleri konularda fakihleri ve kelimcileri ayrı ayrı zikretmektedir. Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998). Örnek olarak bk. 1/171, 184, 222, 361; 2/132, 173, 186, 340; 3/128, 141, 146, 215, 332, 420.

⁴ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkıh* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 3.

⁵ İbn Abdîşşekûr, *Müsellemü's-Sübût (Fevâtihi'r-Rahamût şerhi ile)* (Bulak, 1322), 1/9.

ifadelerinin, *tarîkatü'l-fukahâ* ve *tarîkatü'l-mütekellimîn* karşılığında kullanıldığını söylemek zordur. Bu kullanımları, daha ziyade dar anlamda iki mezhebe ait eserlerin yazılış tarzını ifade eden kullanımlar olarak görmek daha uygundur.

Tarîkatü'l-Hanefiyye şeklindeki kullanıma İbn Haldun'da rastlamakla birlikte bu yazım tarzına verdiği örneklerle bakılacak olursa İbn Haldun'un bunu, dar anlamda özellikle Hanefi usulcülerin eserleri için kullandığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan kelimacılar tarafından izlenen yöntemin, Şâfiî ve Şâfiî mezhebiyle özdeşleştirilerek *tarîkatü's-Şâfiyye* olarak isimlendirilmesi, İbnü'l-Hümâm ve İbn Abdîşşekûr'un kullanımından farklı olarak modern dönemde Hudarî Bey (1872-1927) ve Seyyid Bey (1873-1925) tarafından yapılmış bir isimlendirme gibi gözükmektedir.⁶ Mısırlı Hudarî Bey, önce İbn Haldun'un adlandırmasına uygun olarak bu iki yöntemi, *tarîkatü'l-mütekellimîn* ve *tarîkatü'l-Hanefiyye* şeklinde vermekte, ardından iki yöntemi cem eden eserlerden bahsederken kelimacılar yöntemine göre eser yazanların çoğunun Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle kelimacılar yönteminin, *Şâfiyye usulü* olarak da isimlendirildiğini belirtmektedir.⁷ Hudarî Bey'in çağdaşı Seyyid Bey'in "Bunun neticesi olarak kavâid ve mesâil-i usûliyyenin tanzim ve tedvininde iki meslek husule gelmiştir: Meslek-i fukahâ ve meslek-i mütekellimin ... Meslek-i mütekellimin üzere en çok kitap yazan ulemâ-i Şâfiyye olduğu için meslek-i mütekellimîne *usul-i Şâfiyye* ve meslek-i fukahâyâ da *usûl-i Hanefiyye* itlak olunur."⁸ şeklindeki sözlerinde de bu isimlendirmeye rastlamak mümkündür.

Bu yönetime göre yazılan eserlerin çoğunun Şafiiler tarafından yazılmış olması sebebiyle bu isimlendirmenin, çoğunluk dikkate alınarak tağlib tarikiyle yapıldığı düşünülse bile kelimacılar yönteminin tedvin dönemindeki esas etkili isimlerinin Mu'tezileden Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) ve Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Eş'arî kelimacılar Malîkî mezhebine mensup Kadı Ebû Bekir Bâkılânî (ö. 403/1013) olduğu ve Eş'arî-Şâfiî geleneğin de esasen Bâkılânî'yi takip ettiği düşünülürse bu yöntemin Şâfiî ile ilişkilendirilmesi oldukça problemlidir.⁹ Bu yüzden fıkıhçılar yöntemine göre usul eseri yazanların Hanefiler olduğu, Hanefilerin dışındaki farklı mezheplere mensup usulcülerin neredeyse tamamının eserlerini kelimacılar yöntemine göre yazdıkları iddiası¹⁰ yeterince temellendirilebilmiş değildir.

Yukarıda belirtildiği üzere *tarîkatü'l-fukahâ* ve *tarîkatü'l-mütekellimîn* şeklindeki bu ayrımı net olarak ilk defa yapan ve mensup olduğu mezhebin görüşlerini müdafaa konusunda hassasiyet göstermesiyle bilinen Şâfiî fakihî ve usulcüsü Sem'ânî'nin, *Kavâtı'u'l-Edille* isimli eserinin mukaddimesinde Şâfiî kelimacı usulcüler de dâhil kelimacı yönetime göre usul eseri yazanları ağır bir dille eleştirip fıkıhçı yöntemi izleyeceğini açıkça belirtmesi,¹¹ söz konusu iddiayı zayıflatmaktadır. Yine çağdaşı diğer bir Şâfiî fakihî ve usulcüsü olan Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Lüma'*, *Şerhu'l-Lüma'* ve *et-Tabsıra* gibi fıkıh usulü alanında yazdığı eserlerde Mu'tezilenin yanı sıra Eş'arî kelimacı usulcülerini de eleştirerek Sem'ânî gibi Şâfiî'nin görüşlerini savunan bir tutum sergilemesi, fıkıhçı yöntemin sadece Hanefilere özgü olmadığını gösterir. Aynı şekilde Malîkî fakihî İbnü'l-Kassâr'ın (ö.

⁶ Murteza Bedir, "Kelimacı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 92-93.

⁷ Hudarî Bey, *Usûl-i Fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1987), 8.

⁸ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 49-50.

⁹ Bu anakronik duruma Abdülvehhâb Ebû Süleyman'ın şu bakış açısı örnek verilebilir: "İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî usûl-i fıkıhta bu yöntemin -yani tarîkatü'l-mütekellimîn- müessisi sayılır. Şâfiî, Malîkî, Hanbelî, İmâmîyye Şîası, Zeydî ve İbâzî fıkıhçılar onun izini takip etmişlerdir. Bu sebeple bu yöntem bazen *Şâfiyye yöntemi* olarak da adlandırılır. ... Bu ilmî yöntem, Mu'tezile ve Eş'arî kelimâ alimlerinden pek çoğunu cezbetmiştir. Zira bu yöntem, onların akli temayüllerine ve nazarî ve istidlâlî yollarına uygun düşmektedir ki, onlar, bu yöntemde akli yönelişlerine uygun bir zemin bulmuşlardır." Abdülvehhâb Ebû Süleyman, *el-Fikru'l-Usûlî* (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1984), 446.

¹⁰ Mesela Edip Salih, kelimacı yöntemin Şafiiler, Malikiler, Hanbeliler, İmâmîyye Şîası, Zeydiyye ve İbâziyye tarafından izlendiğini, buna karşılık fıkıhçı yöntemin de Hanefiler tarafından izlendiği için onların ismiyle isimlendirildiğini ifade eder. Edib Sâlih, *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 1/99-100.

¹¹ Sem'ânî, *Kavâtı'u'l-Edille* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 1/5-7.

397/1007), *Uyûnû'l-Edille* isimli eserinin mukaddimesinde bu mukaddimeyi, Mâlik'in görüşlerinden vâkıf olduğu ve onun mezhebine uygun düşen usul kaidelerine tahsis ettiğini belirtmesi,¹² benzer bir durumun Malikî usulcüler için de geçerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Fıkıhçı ve kalamcı yöntem şeklindeki bu ayırmada söz konusu iddiayı savunanların kalamcı yöntemi izleyenlere Hanefilerin dışındaki tüm mezhepleri dâhil edip bu yönetime göre eser yazan usulcüler için genelde Mu'tezilî ve Eş'arî usulcülerini örnek vermeleri de dikkat çeken hususlardan biridir. Bu durumda birçok konuda Mutezilenin yanı sıra Eş'arîleri de eleştiren ve genel olarak kelama ve kalamcılara mesafeli duran Hanbelilerin nasıl olup da usul eserlerini yazarken kalamcı yöntemi izlediğini veya hangi kalamî anlayışı esas alarak usul eserlerini yazdıklarını izah etmek gerekir.¹³

Bu hususlar dikkate alındığında bu iki yöntem için *tarikatü'l-fukahâ* ve *tarikatü'l-mütekellimîn* şeklinde yapılan adlandırmanın, *tarikatü'l-Hanefiyye* ve *tarikatü's-Şafiiyye* şeklindeki adlandırmadan daha isabetli ve yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer yandan bu iki yöntem arasındaki farklılık bir disiplin olarak fıkıh usulünün mahiyet ve işlevinden kaynaklanan bir farklılık olup bu farklılığın ne olduğu konusunda da farklı değerlendirmeler mevcuttur.¹⁴ Bizim bu konudaki kanaatimiz kısaca şudur: Fıkıh usulünün tedvini, bu disiplinin ilk örneği olan Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl* isimli eseri ve daha sonra bu çizgiyi takip eden Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090) gibi usulcüler dikkate alındığında öncesinde tedvin edilmiş olan fıkıhın izah edilmesi, desteklenmesi ve dayandığı usul kaidelerinin neler olduğunun gösterilmesi amacıyla başlamıştır. Fukahâ yönteminin özellikle Hanefilerle özdeşleştirilmesi de esasen bu mantığa dayanır. Herhangi bir mezhebin fûrû'unu destekleme amacı gütmeyen ve fûrû-i fıkıhtan bağımsız olarak usul yazımının söz konusu olduğu kalamcılar yöntemi ise özellikle kalamî bir ekol olarak ortaya çıkan Mu'tezilî usulcülere dayanmaktadır. Kelamda olduğu gibi fıkıh usulü alanında da birçok konuda Mu'tezileye muhalif olan Eş'arî usulcüler, Mu'tezilenin peşinden bu alana dâhil olmuşlardır. Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), Râzî (ö. 606/1210) ve Amidî (ö. 631/1233) gibi önde gelen Eş'arî usulcülerin fıkıh usulü konusunda özellikle meşhur Eş'arî kalamcısı Bâkılânî'yi referans almaları bunun göstergesidir. Makaledeki asıl amacımızın dışında olması sebebiyle burada bu konunun detaylarına girmeyip¹⁵ bundan sonraki kısımda memzûc metot

¹² İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi'l-Usûl*, thk. Muhammed b. El-Hüseyn es-Süleymanî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 4.

¹³ Bizim bu konudaki kanaatimiz, Hanbelî usulcülerin genel olarak fıkıhçı yönetime dâhil olduğu şeklindedir. Zira başta Hanbelilere ait ilk kapsamlı fıkıh usulü eserinin yazarı olan Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) olmak üzere genel olarak Hanbeliler, usul kaidelerini Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetler doğrultusunda oluşturma çabası içindedirler. Bk. İltaş, "el-Udde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/41-42; Aynı şekilde Ferrâ'nın öğrencilerinden Ebû'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin (ö. 510/1116) Ebül-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inden oldukça etkilenmesine ve bazı konularda mezhepte hâkim olan görüşü değil de daha ziyade kalamcı usulcüler tarafından benimsenen görüşleri tercih etmesine rağmen benzer tavrı sürdürmüştür. bk. İltaş, "et-Temhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2011), 40/416-418. Aynı şekilde Ferrâ'nın diğer bir öğrencisi olan İbn Akîl (ö. 513/1119) de eserinin mukaddimesinde eserini, kalamcıların yönteminden çıkıp fikhî yönetime ve fer'î meselelerin ele alınış şekillerine uygun olması gayesiyle yazdığını belirtir. İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed, *el-Vâzih fi Usûli'l-Fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 1/5. İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *Ravzatü'n-Nâzir* isimli usul eseri incelendiğinde Gazzâlî'nin *el-Müstesfâ*'sını esas almasına ve eserinin bir anlamda onun muhtasarı gibi durmasına rağmen Hanbelî mezhebine ait görüşler konusunda Gazzâlî'den ayrıldığı ve mezhebinin görüşlerini savunduğu görülür.

¹⁴ İki yöntem arasındaki farkın, kalam ve fıkıh eksenli bakış doğrultusunda eser yazımından kaynaklandığını ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Hanefiler çoğunluğu itibarıyla fıkıhçı yöntemi izleyerek usul eseri yazmış olsalar da mesela Murteza Bedir'in kanaatine göre Hanefilerden Ebû'l-Yüsr Pezdevî *Kitâb fihî Ma'rifetü'l-Hüceci's-Ser'iyye* isimli eserinde, Alâeddin es-Semerkandî *Mizânu'l-Usûl*'de, Lâmişî *Kitâbun fi Usûli'l-Fıkıh*'ta ve *Üsmendî de Bezlü'n-Nazar*'da klasik Hanefî çizgiden farklı bir yol takip ederek kalamcı yöntemi izleyen usulcülerdir. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 195 vd. Talip Türkan ise bunlardan sadece Semerkandî ve Lâmişî'nin eserine kalamcı metoda göre yazılmış eserler arasında yer vermiştir. Türkan, *Fıkıh Usûlü El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 46.

¹⁵ Burada konuyla ilgili özellikle şu makalelerin okunmasını tavsiye ederiz: Yığın, Adem, "Fukahâ Metodunun Genel Yapısı Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 65-105; İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında

üzerine yoğunlaşacağız.

A. Modern Dönemde Memzûc (Karma) Metot Algısı

Fıkıh usulü alanında bu yeni yazım tarzını İbnü's-Sââtî ile başlatan İbn Haldûn, İbnü's-Sââtî'nin bu işi, Âmidî ve Pezdevî'nin iki yöntemine göre yazılmış eserlerini cem etmek suretiyle yaptığını ifade eder. Bu sebeple günümüzde yapılan çalışmalarda İbnü's-Sââtî'nin *el-Bedî'*/*Bedî'u'n-Nizâm* isimli usul eseri,¹⁶ bu tarzın ilk örneği olarak kabul edilir.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarından itibaren fıkıh usulüne ve fıkıh usulü tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda İbn Haldûn'un bahsettiği bu yeni yazım tarzı "Memzûc (Karma) Metot" veya "Müteahhirîn Yöntemi" başlığı altında üçüncü bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Ancak bu yeni yazım tarzının nasıl ve ne şekilde konumlandırılacağı hala netlik kazanmış değildir. Fıkıhçı ve kelimci yöntem ayrımının fıkıh usulünün mahiyet ve işlevine yönelik köklü bir farklılık taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda eklektik bir usul anlayışını çağrıştırmaktan dolayı bu yeni yazım tarzının, diğer iki yöntem yanında üçüncü bir yöntem olarak sunulması problemlidir. Aşağıda değinileceği üzere bu yeni yazım tarzının, eklektik bir yapıya sahip yazım tarzı olduğunu düşünen araştırmacılar mevcut olduğu gibi iki yöntem arasındaki köklü farklılık sebebiyle eklektik bir anlayışı çağrıştırdığı için bunun ayrı bir yöntem olamayacağını düşünen araştırmacılar da mevcuttur.

Burada önce bu yeni yazım tarzına örnek olarak verilen eserlere ve bu metot hakkında yapılan değerlendirmelere göz atmak yerinde olur. Bu konunun ele alındığı çalışmaları da kendi içerisinde kabaca birkaç gruba ayırmak mümkündür.¹⁷

Birincisi, Hudarî Bey ve Seyyid Bey'den başlayarak klasik fıkıh usulünü nazarî birçok tartışmadan arındırarak deyim yerindeyse mezhep üstü bir bakış açısıyla ele alan ve yirminci yüzyıl fıkıh usulü düşüncesini etkileyen, belirleyen ve hala da etkileri devam eden fıkıh usulü çalışmalarıdır. Abdülvehhâb Hallâf (1888-1956), Muhammed Ebû Zehre (1898-1974), Abdülkerim Zeydan (1921-2014), Zekiyyüddin Şa'ban ve benzeri isimler bu gruba dâhil edilebilir. Bu isimler tarafından yazılan fıkıh usulü eserleri, sadece Arap dünyasında değil, çevirileri vasıtasıyla Türkiye'de de İlahiyat fakültelerinde İslam hukuk usulü derslerinde okutulmuş ve okutulmaya devam etmektedir.

İkincisi, fıkıh ve fıkıh usulü tarihi alanında yapılan akademik çalışmalardır. Abdülvehhâb Ebû Süleyman'ın *el-Fikru'l-Usûlî*, Mes'ud b. Musa Felûsî'nin *Medresetü'l-Mütekellimîn*, Şaban Muhammed İsmail'in *Usûlü'l-Fıkıh: Târîhu'l-ve Ricâluhu*, Mûsâ b. Muhammed'in *Mürteka'l-Vusûl ilâ Târîhi İlmi'l-Usûl* isimli çalışmaları bu gruba örnek verilebilir. Bu eserlerde özellikle fıkıh usulünün tarihçesine ve fıkıh usulü yazım metodlarına daha çok odaklanılması nedeniyle konunun daha titiz ve dikkatli bir şekilde ele alınması beklenir.

Üçüncüsü, günümüzde özellikle İlahiyat Fakültelerinde İslam hukuk usulü dersinde ders kitabı olarak okutulmak üzere Türkçe yazılan usul kitaplarıdır ki, bu kitapların giriş kısmında da fıkıh usulü yazım metotlarına, bunların özelliklerine ve bu metotlara göre yazılan usul eserlerine yer

'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", 65-95; Bedir, "Kelamcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", 65-105.

¹⁶ İbnü's-Sââtî'nin fıkıh usulüne dair yazdığı eserin ismi kaynakların genelinde *el-Bedî'*, şeklinde geçmekle birlikte neşredilen eserinde muhakkik tarafından *Nihâyetü'l-Vusûl* ismi esas alınmıştır. Ahmet Özel de müellifin sıfat olarak kullandığı *el-Bedî'* kelimesinin eserin adını unutturacak kadar yaygınlık kazandığını belirtir. Bk. Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/91. İbnü's-Sââtî, eserin mukaddimesinde *قد منحتك أيها الطالب لنهاية الوصول إلى علم الأصول بهذا الكتاب البدعي في معناه المطابق اسمه لمستقاء* şeklinde ifadede ikisini de isim olacak şekilde kullanmıştır. Diğer yandan eser üzerine yazılan *er-Refi' fî şerhi'l-Bedî'*, *Beyânu Meânî'l-Bedî'*, *Şerhu'l-Bedî'*, *Kâşifu Me'ânî'l-Bedî'* gibi değişik şerhlerde de *el-Bedî'* isminin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

¹⁷ Konuyla ilgili yapılan tüm çalışmalara burada yer verilmesi, makalenin sınırlarını zorlayacağı için bu çalışmalar, kanaat oluşturacak düzeyde örnek kabilinden seçilmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da fıkıh usulüne ilişkin modern dönemde yapılan bazı çalışmalarda bu konuya yer verilmemiş olmasıdır.

verilmektedir.

1) Aralarında kimi farklılıklar bulunmakla birlikte modern dönemde fıkıh usulü alanında yeni bir yazım tarzına öncülük etmeleri sebebiyle Hudarî Bey'in ve Seyyid Bey'in eserleri, aynı gayeye matuf yani üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmaya yönelik tarzda yazılmış olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Hudarî Bey'in bu yazım tarzına örnek olarak verdiği eserler şu şekildedir:¹⁸

<i>Bedî'u'n-Nizâm,</i>	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>et-Tenkîh ve et-Tavzîh,</i>	Sadruşşerîa (ö. 747/1346)	(Hanefî)
<i>Cem'u'l-Cevâmi',</i>	Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)	(Şâfiî)
<i>et-Tahrîr,</i>	İbnü'l-Hümâm (861/1456)	(Hanefî)

Seyyid Bey'in bu yazım tarzına örnek olarak verdiği eserlerin üçü, Hudarî Bey'in verdikleri ile aynı, biri ise farklıdır. Hudarî Bey, Sübkî'nin *Cem'u'l-Cevâmi'*ine yer verirken Seyyid Bey, buna yer vermeyip bunun yerine Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'*ine yer verir ki, örnek olarak verdiği eserlerin hepsinin müellifinin Hanefî mezhebine mensup olması dikkat çekicidir. Hudarî Bey'in *Cem'u'l-Cevâmi'*e yer vermesi bu yazım tarzının Hanefilere mahsus olmadığını düşündüğü şeklinde yorumlanabilir ki, bu yazım tarzının müteahhir Hanefiler ve diğerleri tarafından izlendiğini belirtmesi,¹⁹ bunu açıkça ortaya koymaktadır. Aşağıda ele alınacağı üzere *Cem'u'l-Cevâmi'*in bu yazım tarzına dâhil olup olmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte *Fusûlü'l-Bedâi'* tam da bu yazım tarzına uygun olarak yazılmıştır.

Hudarî Bey, bu yazım tarzına örnek olarak verdiği eserlerin bu grupta yer almasına ilişkin olarak İbnü's-Sââtî'nin *Bedî'u'n-Nizâm*'da Pezdevî'nin eseri ile Âmidî'nin *el-İhkâm*'ını cem ettiğini, Sadruşşerîa'nın eseri üzerine *et-Tavzîh* şerhini yazdığını ve eserinde Pezdevî'nin usulünü, Râzî'nin *Mahsûl*'ünü ve İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ını özetlediğini, Tâceddîn es-Sübkî'nin de eserinin mukaddimesinde bu eseri yüz civarında eserden cem ettiğini ifade ettiğini belirtmesinin²⁰ dışında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Seyyid Bey'in bu eserler hakkındaki açıklamaları da Hudarî Bey'inkilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Hudârî Bey'in yer vermediği Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'* isimli eserinin ise pek çok meseleyi ihtiva eden ve ismine uygun bedî'i bir eser olduğunu belirtmekle yetinmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrîr*'inin de *usul-i Hanefiyye* ile *usul-i Şafiyyeyi* cem eden değerli bir eser olmakla birlikte çok muhtasar olduğunu, bir ilmin kitabı olmaktan çıkıp adeta bir bilmece ve muammaya dönüştüğünü ve öğrencisi İbn Emîru'l-Hâc üzerine şerh yazmasaydı anlaşılamayacağını belirtir.²¹

Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh* isimli eserinde Hudarî Bey'in yer verdiği eserlerin aynısına yer vererek bu yeni yazım tarzının özelliğini şu şekilde ifade etmiştir: "Bazı âlimler ise bu ilimde eser telifinde önceki iki yolu birleştiren bir yol izlemişler, usul kaidelerini tahkike ve bunları delillendirmeye özen gösterdikleri gibi bunların fûrû-i fıkha tatbikine ve fûrû'un bu kaidelere bağlanmasına da özen göstermişlerdir."²² Bu ifadelerine bakıldığında Hallâf'ın bu yazım tarzının önceki iki yönetime göre yazılan usul eserlerindeki iki hedefi birleştirdiğini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁸ Hudarî Bey'in bu tarz yazıma örnek verdiği eserlere yönelik temel eleştirisi, neredeyse Arapça olmaktan çıkacak düzeyde bilmeceye dönüşen veciz bir şekilde yazılmış olmasıdır. Bunlar içerisinde en kapalı ve muğlak olanı ise İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrîr*'idir. İbnü'l-Hâcib'in eseri de aynı şekilde ifadeleri açısından problemli ve kapalıdır. Sübkî'nin eseri ise görüşlerin gerekçelerine yer vermeyen bir şekilde yazılmış olup okuyana ve dinleyene bir şey ifade etmeyen bir dile sahiptir. Bu yüzden Hudarî Bey, üzerlerine yazılan şerhler olmadan bu eserlerin anlaşılmayacağını belirtmiştir. Hudarî Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, 11-12.

¹⁹ Hudarî Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, 11.

²⁰ Hudarî Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, 11. Hudarî Bey, İbnü'l-Hümâm'ın eserinin ne açıdan buraya dâhil olduğuna ilişkin bir açıklama yapmamış, sadece öğrencisi İbn Emîru'l-Hâc tarafından şerh edildiğini belirtmekle yetinmiştir.

²¹ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, 56-59.

²² Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984), 18.

Eserlerinin çevirileri İlahiyat Fakültelerinde çokça okutulan ve okunan Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan, Zekiyyüddin Şa'ban ve bunların yanı sıra Mustafa Şelebî ve Abdülkerim en-Nemle gibi modern dönem fıkıh usulü yazarlarının bu yazım tarzına verdikleri örnekler ise Hudarî Bey'in listesine bir ilave ile şöyledir:

<i>Bedî'u'n-Nizâm,</i>	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>et-Tenkîh ve et-Tavzîh,</i>	Sadruşşerîa (ö. 747/1346)	(Hanefî)
<i>Cem'u'l-Cevâmî',</i>	Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)	(Şâfiî)
<i>et-Tahrîr,</i>	İbnü'l-Hümâm (861/1456)	(Hanefî)
<i>Müselle mü's-Sübût,</i>	İbn Abdîşşekûr (ö. 1119/1707)	(Hanefî).

Bunların da söz konusu yazım tarzının mahiyetine ilişkin açıklamaları Hallâf'ın açıklamaları ile hemen hemen aynıdır.²³ Zekiyyüddin Şaban'ın ifadesiyle bunlar: a) usul kurallarını fıkıh meselelerine uygulayarak ve fıkıh hükümlerini usul kurallarına bağlayarak fıkha hizmet etmek, b) usul kurallarının sağlam temellere dayalı olduğunu gösterip buna ilişkin deliller getirmek şeklinde iki faydayı temin etmek istemişlerdir²⁴ ki, birincisi fıkıhçı usulcülerin, ikincisi de kalamcı usulcülerin usul yazımından gözettikleri amaçtır. Muhammed Ebû Zehre bu tarzın hem Hanefî hem de Şâfiî mezhebine mensup bazı âlimlerce benimsendiğini ifade eder.²⁵ Buna karşılık Abdülkerim Zeydan bu üçüncü yöntemin Şafiiler, Malikiler, Hanbeliler, Caferiler ve Hanefiler gibi farklı mezhep âlimleri tarafından izlendiğini belirtir.²⁶ Bu değerlendirmelere katılan Abdülkerim en-Nemle, diğerlerinden farklı olarak *el-Mühezzeb fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkhi'l-Mukâren* isimli kendi eserini de iki yöntemin arasını birleştiren eserlere dâhil etmiştir.²⁷ Şelebî ise iki yöntemin istikrar bulmasından sonra aralarını birleştirmek suretiyle iki yöntemi birbirine yakınlaştırma ve iki yöntemin kaideleri arasında karşılaştırma yapan eserlerin yazıldığını ifade etmektedir.²⁸

2) Usul tarihine ilişkin yapılan akademik çalışmalarda da benzer bir tutumun sergilendiği görülmektedir. Mesela Cezayirli Mesud b. Musa Felûsî, *Medresetü'l-Mütekellimîn* isimli çalışmasında bu üçüncü yazım tarzını, iki yöntemi birleştiren yöntem olarak verirken bunun aynı zamanda *tarikatü'l-müteahhirîn* olarak isimlendirildiğini belirtmiştir. Bu yazım tarzına göre yazılmış önemli eserlere yukarıdaki beş eseri örnek vererek buna son dönem âlimlerden Şevkânî'nin *İrşâdü'l-Fuhûl* isimli eserini ilave etmiştir. Örnek verdiği eserlere bakılacak olursa Felûsî de bu yazım tarzının, farklı mezheplere mensup usulcüler tarafından izlendiğini düşünmektedir. Felûsî'nin bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin açıklamaları da Hallâf ve diğerlerinin açıklamaları ile aynıdır.²⁹

Ali Cum'a ise *Târîhu Usûli'l-Fıkıh* adlı çalışmasında *iki yöntem arasını cem yöntemi* şeklinde

²³ Muhammed Ebu Zehre, *Usûlü'l-Fıkıh* (İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.), 24; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1976), 18-19.

²⁴ Zekiyyüddîn Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1971), 24.

²⁵ Ebu Zehre, *Usûlü'l-Fıkıh*, 24.

²⁶ Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, 18.

²⁷ Abdülkerim en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkhi'l-Mukâren* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 64-65. Abdülkerim en-Nemle'nin bu eseri 2500 sayfayı bulan son dönemde yazılmış hacimli usul eserlerinden biridir. Tuhaf olan şudur ki, fıkıh usulü yazımını beş farklı yöntemle ayıran Nemle, Sem'anî'nin *Kavâtü'u'l-Edille* isimli eserinin başında kalamcılar yöntemini eleştirmesine ve kendisinin bu eserde fukahâ yöntemini izleyeceğini açıkça belirtmesine rağmen Sem'anî'nin bu eserini ve Ebû İshak Şîrâzî'nin eserini de Şafiiler tarafından kalamcılar yöntemine göre yazılan eserler arasında zikretmiştir (s. 62). Makalenin sonunda değineceğimiz üçüncü yöntemle yazıldığını söylediği klasik usul eserleri bir tarafa bırakılırsa eklektik/seçmecî usul anlayışı anlamında kendi eserine bu yazım tarzı içerisinde yer vermiş olması hususunda Nemle isabet etmiştir. Eklektik usul anlayışı ortaya koyma anlamında memzûc metot, tam da Nemle'nin bu eserinde uyguladığı metottur. Zira bazı konularda Hanefilerin görüşünü, bazı konularda ise cumhurun görüşünü tercih ederek tercih ettiği görüşü delillendirip savunmuş, diğer görüş veya görüşlerin gerekçelerine cevap vermek suretiyle zayıflığını göstermeye çalışmıştır.

²⁸ Mustafa Şelebî, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Bağdat: ed-Dâru'l-Câmiyye, ts.), 53, 55.

²⁹ Felûsî, *Medresetü'l-Mütekellimîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 93-94.

isimlendirdiği üçüncü yazım tarzına Hudaî Bey tarafından listeye alınan *Cem'u'l-Cevâmi'* çıkararak diğer üç eseri örnek verir. Ali Cum'a, bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin olarak kaynak göstermeden Abdülkerim Zeydan'ın *el-Vecîz* isimli eserindeki açıklamaları olduğu gibi iktibas etmiştir.³⁰

Şaban Muhammed İsmail *Usûlü'l-Fıkh: Târîhuhû ve Ricâluhû* ve Mûsâ b. Muhammed *Mürteka'l-Vusûl ilâ Târîhi İlmi'l-Usûl* adlı çalışmalarında iki yöntemi birleştiren bu üçüncü yazım tarzına örnek olarak Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan ve Zekiyyüddin Şaban'ın verdiği eserleri vermiş olup bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin açıklamaları, Hallâf'ın ve diğerlerinin açıklamasıyla aynıdır.³¹ Aynı şekilde Mustafa Said el-Hinn'in *Dirâse Târîhiyye li'l-Fıkh ve Usûlihî ve'l-İtticâhât elletî Zaharat fihimâ* isimli çalışmasında bu yazım tarzının, önceki iki yazım tarzının üstünlüklerini birleştiren ve eleştiriye açık olan yönlerinden uzak duran bir şekilde yazıldığını belirttikten sonra bu yöntemle göre yazılan eserlere aynı eserleri örnek vermiştir.³²

Ekrem Buğra Ekinci, ilk baskısı 2006 yılında yapılan *İslam Hukuk Tarihi* isimli çalışmasının 2020 yılındaki üçüncü baskısında "Usûl-i Fıkh İlminde Metodlar" başlığı altında üç metot olduğunu belirttikten sonra aynı şeyleri tekrar etmiş ve her iki metodu birleştirdiğini söylediği üçüncü metoda Sadruşşerîa'nın *et-Tenkîh*'i, Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'*, İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrîr*'i, Molla Hüsrev'in *Mirkât*'ı yanında diğerlerinden farklı olarak Hâdimî'nin *Mecâmi'* isimli eserini de örnek vermiştir. Buna karşılık bu metodun ilk örneği olan İbnü's-Sââtî'nin eserine yer vermemiştir.³³

Ahmet Yaman ve Halit Çalış tarafından hazırlanan *İslam Hukukuna Giriş* adlı çalışmanın 2022 yılında yapılan 27. baskısında "Fıkh Usûlü Literatürü" başlığı altında her iki yöntemin öne çıkan yönlerini birleştiren karma bir metot olduğu belirtilen memzûc metoda örnek verilen farklı mezheplere mensup usulcülerin eserleri de sayıca diğerlerinden fazladır:³⁴

<i>Bedî'u'n-Nizâm,</i>	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>et-Tenkîh ve et-Tavzîh,</i>	Sadruşşerîa (ö. 747/1346)	(Hanefî)
<i>Cem'u'l-Cevâmi',</i>	Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)	(Şâfiî)
<i>el-Muvâfakât,</i>	Şâtîbî (ö. 790/1388)	(Malikî)
<i>Fusûlü'l-Bedâi',</i>	Molla Fenârî (ö. 834/1431)	(Hanefî)
<i>et-Tahrîr,</i>	İbnü'l-Hümâm (861/1456)	(Hanefî)
<i>Mirkât,</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	(Hanefî)
<i>Müselle mü'-Sübût,</i>	İbn Abdîşşekûr (ö. 1119/1707)	(Hanefî)
<i>Mecâmi'u'l-Hakâik,</i>	Hâdimî (ö. 1119/1762)	(Hanefî)
<i>İrşâdu'l-Fuhûl,</i>	Şevkânî (ö. 1250/1834)	(Zeydî)

Seyit Mehmet Uğur, İbnü's-Sââtî'nin usul eserinin bazı konuları (birinci bölüm ve ikinci bölümün Kitab, sünnet ve icmâ bahisleri) üzerinden memzûc metodun mahiyeti üzerine yazdığı makalede konuya ilişkin daha detaylı bilgi ve değerlendirmelere yer vermiştir. Uğur, özetle bu konuda şunları söylemektedir: Bu yöntemin ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden biri, bazı Hanefî usulcülerin küllî usul ilkeleri veya aklî ilkeler konusunda fukahâ yönteminde hissettikleri görece eksikliğin kelimacılar yöntemine göre yazılan eserlerden istifade edilerek giderilmesidir. Diğer bir husus ise bu yöntemin, diğer İslâmî ilimlerdeki mezc işlemini ve ortak bir dil tesis etme tecrübesini, fıkh usulü yazımına uygulama arzusudur. Bu yöntemin ortaya çıkışında usul ilkelerini kelâmî ilkeler üzerine inşa

³⁰ Ali Cum'a, *Târîhu Usûli'l-Fıkh* (Kahire: Dâru'l-Mukaddime, 2015), 34.

³¹ Şaban Muhammed İsmail, *Usûlü'l-Fıkh: Târîhuhû ve Ricâluhû* (Riyad: Dâru'l-Merîh, 1981), 30-31.

³² Mustafa Said el-Hin, *Dirâse Târîhiyye li'l-Fıkh ve Usûlihî* (eş-Şeriketü'l-Müttehide, 1984), 209-212.

³³ Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020), 158.

³⁴ Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, ts.), 117.

etme ve sünnî mezhepler arasında ortak paydalar arama ve uzlaşî çabasıyla birlikte orijinallik arayışının etkili olduğunu en azından İbnü's-Sââtî'nin eseri için kabul etmek mümkün gözükmemektedir. İbnü's-Sââtî, bu cem faaliyetinde usul ilkeleri bağlamında uzlaştırma amacı gütmemiş, ihtilaflı meselelerde ihtilafları azaltmak, sentez veya üçüncü bir yol arayışı içinde olmamıştır. Farklı bir yol izlese de mezhebin görüşlerini savunmuştur. Memzûc yöntemin temel özelliklerinden biri, Hanefî usulüne mantık dilinin hâkim kılınmasıdır. İbnü's-Sââtî, yer yer Pezdevî'nin konu dizimini dikkate alsa da eserinin ana bölümlerinde ve alt başlıklarında büyük ölçüde *el-İhkâm*'a dayanmıştır. İbnü's-Sââtî'nin usulünde özellikle tanımlarda ve karşıt delillerin tartışılmasında mantık dilinin ve terimlerinin kullanılması söz konusu olup tanımlarda sadece Âmidî'nin değil, İbnü'l-Hâcib'in de bariz bir belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür. Bu yüzden yer yer Pezdevî'nin tanımlarını dikkate alsa da tanımlar konusunda bir mezc işleminden ziyade ağırlıklı olarak kalamcı yöntemin tercihi söz konusudur.³⁵

3) Son yıllarda özellikle İlahiyat Fakültelerinde İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda akademisyen olarak faaliyet gösteren hocalar tarafından da fıkıh usulüne dair Türkçe eserler kaleme alınmıştır. Bazı klasik kaynaklardan ve yukarıda bahsedilen Arap dünyasında yazılan eserlerden faydalanılarak yazılan bu kitaplar, daha çok ders kitabı niteliğinde yazılmış olup bu eserlerin giriş kısımlarında da bu yazım tarzından bahsedilmekte ve bu yazım tarzına ilişkin bazı değerlendirmelere yer verilmektedir. Burada yine örnek kabilinden olmak üzere bazılarına değinilecektir. Ancak Seyyid Bey'in *Usulü Fıkıh Dersleri* eserinden sonra Türkçe yazılmış olması itibarıyla Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1182-1971) birinci cildinin önemli bir bölümünü fıkıh usulüne ayırdığı *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu* isimli eserine göz atmakta fayda görüyoruz.

Bilmen, iki yöntemin özelliklerinden bahsederek daha çok Şâfiî âlimler tarafından izlendiği için birinci tarzın *mütekellimîn ve Şâfiyye mesleği* olarak veya *usulü's-Şâfiyye* olarak adlandırıldığını, ikinci tarzın ise Hanefî fukahası tarafından takip edildiği için de *fukahâ ve Hanefiyye mesleği* veya *usulü Hanefiyye* olarak adlandırıldığını belirtir. Bilmen'in konuya ilişkin bu ifadeleri Seyyid Bey'in ifadeleriyle örtüşmektedir. Bilmen bu ifadelerinin ardından sonraki bazı âlimlerin bu iki tarzı cem ederek usul eseri yazdıklarından bahsederek iki mesleği cem eden usul eserlerinin en meşhurları olarak *Bedî'u'n-Nizâm*, *et-Tenkîh* ve *et-Tavzîh*, *Fusûlü'l-Bedâi'*, ve *et-Tahrîr*'in yanı sıra İbnü'l-Hâcib'in *Muntehe'l-Vusûl* ve *Muhtasar*'ına, Kadı Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-Vusûl*'üne ve Molla Hüsrev'in *Mirkât* ve *Mir'ât*'ına yer verir. Buna karşılık listelerin çoğunda yer verilen İbn Abdîşşekûr'un *Müsellemü's-Sübût*'u Bilmen'in verdiği örnekler arasında yer almaz. Bilmen, bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin söz konusu eserler üzerinden bir değerlendirme yapmamıştır. Üç farklı mezhebe mensup usulcünün eserlerini örnek olarak verdiğinden hareketle Bilmen'in de bu yazım tarzının farklı mezheplere mensup usulcüler tarafından izlendiğini düşündüğünü var sayabiliriz.

Fahrettin Atar tarafından yazılan ve 1988 yılında neşredilen *Fıkıh Usulü* isimli eserde fıkıh usulü ilminin tedvininde *fukahâ mesleği* (Hanefî mesleği), *mütekellimîn mesleği* (Şâfiî mesleği) ve *memzûc meslek* olmak üzere üç meslek tatbik edildiği belirtilmiş ve memzûc mesleğe göre yazılan eserlere şunlar örnek verilmiştir:

<i>Bedî'u'n-Nizâm</i> ,	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>Tenkîhu'l-Usûl</i> ,	Sadruşşerîa (ö. 747/1346)	(Hanefî)
<i>İ'lâmü'l-Muvakkîn</i> ,	İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)	(Hanbelî)
<i>Cem'u'l-Cevâmi'</i> ,	Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)	(Şâfiî)
<i>el-Muvâfakât</i> ,	Şâtıbî (ö. 790/1388)	(Malikî)

³⁵ Seyit Mehmet Uğur, "Fıkıh Usulü Yazımında Memzûc Metot Üzerine Bir İnceleme: İbnü's-Sââtî'nin Nihâyetü'l-Vusûl'ü Örneği", *Bilimname* 38 (2019), 689, 699.

<i>Fusûlü'l-Bedâi'</i> ,	Molla Fenârî (ö. 834/1431)	(Hanefî)
<i>et-Tahrîr</i> ,	İbnü'l-Hümâm (861/1456)	(Hanefî)
<i>Mirkât</i> ,	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	(Hanefî)
<i>Müsellemü'-Sübût</i> ,	İbn Abdişşekûr (ö. 1119/1707)	(Hanefî)

Diğerlerinden farklı olarak Atar, Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmü'l-Muvakkiîn* adlı eserini de listeye dâhil etmiştir. Listede yer vermemekle birlikte Ömer Nasuhi Bilmen'in Kadı Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ını memzûc eserler arasında zikrettiğini belirtmiştir.³⁶ Diğer usul yazarları gibi Atar da Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup âlimlerin bu mesleğe göre eser telif ettiği görüşündedir ki, örnek olarak verdiği eserlerin dört mezhebe ait olması bunu zaten göstermektedir. Atar da bu yazım tarzının önceki iki yöntemin niteliklerini birleştirmek suretiyle oluşturulan üçüncü bir meslek olduğunu belirtmiştir.³⁷

Abdullah Kahraman, 2010 yılında neşrettiği *Fıkıh Usûlü* isimli çalışmasında bu üçüncü tarz yazılan eserlere Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan ve Zekiyyüddin Şaban'ın verdiği örnekleri vererek bunlara Molla Hüsrev'in *Mirkât*'ını eklemiştir ki, *Mirkât* da muhtemelen Ömer Nasuhi Bilmen'den alınarak listeye eklenmiş gibi görünmektedir. Kahraman, "Memzûc (Karma) Metot" başlığı altında bu metodun mahiyeti konusunda diğerlerinden farklı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Bazı usul-i fıkıh âlimleri eserlerini *memzûc metodla* yani fukahâ ve mütekellimîn metodunu birleştirici şekilde yazmışlardır. Bu tür eserlerin ilk iki metodun gelişip yerleşmesinden sonra yazıldığını görmekteyiz. İlk iki türde her mezhep kendi usûl anlayışını ortaya koymakta idi. Dolayısıyla bu eserlerden herhangi birini okuyan bunları yazanın hangi fıkıh mezhebine, hatta hangi kelimî mezhebe mensup olduğunu kolayca anlayabilirdi. Çünkü bu eserlerde belli ölçüde mezhebin usulünü müdafaaya da yer verilirdi. Bu sebeple bu ilk iki metotla yazılan eserler ayrılmayı da hedef edinmekteydi. Memzûc metotla yazılan eserlerde ise uzlaşma hedeflendiği için farklılık noktalarından çok ortak noktalar bulunmaya çalışılmıştır. Hatta mezheplerin bazı meselelerdeki farklı yaklaşımları ya terk edilmiş veya uzlaşıcı bir tarza sokularak ifade edilmiştir. Bu metodu daha çok Hanefî fıkıh âlimleri kullanmışlardır. Bu sebeple onların ilk dönemlerdeki usûl eserlerindeki bazı görüşleri memzûc metotla yazılanlarda bazı değişikliklere uğramıştır. Hadise yaklaşımlarını buna örnek verebiliriz. Mesela ilk dönem Hanefî usûl eserlerinde râvînin fakîh olması üzerinde çok durulurken, memzûc metotla yazılan eserlerde bu konuya yer verilmez. Çünkü amaç birleşme ve uzlaşmadır. Günümüzde İslam dünyasında telif edilen fıkıh usulü eserleri de genel olarak memzûc metoda göre telif edilmektedir."³⁸

Kahraman'ın bu metot konusunda diğerlerinden ayrıldığı iki önemli nokta mevcuttur. Birincisi, memzûc metotla yazılan eserlerde uzlaşmanın hedeflendiğini ileri sürmesi, ikincisi ise günümüzde İslam dünyasında telif edilen fıkıh usulü eserlerinin genel olarak memzûc metoda göre telif edildiğini belirtmiş olmasıdır.

2013 yılında üç yazarlı bir çalışma olarak neşredilen *Fıkıh Usûlü* isimli eserde Muhsin Koçak tarafından yazılan "Fıkıh Usûlüne Dair Genel Bilgiler" başlıklı giriş kısmında bu yazım tarzı, "İki Metodu Birleştiren (Memzûc) Metot" başlığı altında ele alınmış ve örnek olarak az önce geçen Kahraman'ın verdiği listenin aynısı verilmiştir. Koçak'ın bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin yaptığı değerlendirme de başta Hallâf olmak üzere Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan ve Zekiyyüddin Şaban'ın yaptığı değerlendirmenin aynısıdır. Abdülkerim Zeydan gibi Koçak da muhtelif mezheplerden pek çok âlimin bu metodu takip ettiğini ifade etmiş ve Abdullah Kahraman gibi günümüzde telif edilen

³⁶ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, 1988), 18-19.

³⁷ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 14.

³⁸ Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 40-41.

eserlerde de genel olarak bu metodun takip edildiğini belirtmiştir.³⁹

Sabri Erturhan tarafından 2014 yılında neşredilen *Fıkıh Usûlüne Giriş* isimli çalışmada “Memzûc (Karma) Metod” başlığı altında bu tarz yazılan eserlere -Teftâzânî’nin *et-Telvîh*’ini ayrıca zikretmesi dışında- verdiği örnekler, Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan ve Zekiyyüddin Şaban’ın verdiği listenin aynısıdır. Erturhan, bu metodun önceki iki metodu birleştirmek suretiyle yeni bir karma metot geliştirildiğini ifade etmesinin dışında bu metodun mahiyetine ilişkin bir değerlendirme yapmamıştır.⁴⁰

H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* isimli kitabının 2016 yılında neşredilen birinci ve ikinci baskılarında “Karma Metoda Göre Yazılmış Eserler” başlığı altında bu yönteme göre yazılmış eserlere Hudarî Bey’in verdiği örneklerin aynısını vermiş, ardından da Hanefilerden Molla Fenârî’nin *Fusûlü’l-Bedâi’ fî Usûli’ş-Şerâi’* adlı eseri ile Molla Hüsrev’in *Mir’âtü’l-Usûl* adlı eserinin de karma metoda göre yazılmış eserlerden sayıldığını ifade etmiştir. Apaydın, bu yöntemin mahiyetine ilişkin olarak da şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Yaklaşık hicrî yedinci asrın sonlarından itibaren fakihlerin metodu ile kelimcilerin metodunu birleştirmeye yönelik yazım girişimlerine rastlanmaya başlanmıştır. Bu girişimin nedenleri üzerinde henüz bir çalışma yapılmış değildir. Ancak ilk akla gelen ihtimaller arasında bu iki fıkıh usulü yazım tarzında yaşanan tek düzeliği gidererek belli bir orijinallik kazandırmak, esasında pratik hayatın birçok alanında birbirine yaklaşmış bulunan mezhepleri teorik olarak da yaklaştırmak sayılabilir.”⁴¹

Apaydın’ın *İslam Hukuk Usulü* kitabının 2017 yılında çıkan gözden geçirilmiş 4. baskısından itibaren bu başlık terk edilerek söz konusu eserler, diğer bazı eserlerle birlikte “Fıkıh usulü alanında yazılmış diğer bazı önemli eserler” ifadesinden sonra sıralanmış ve bazılarıyla ilgili üzerine yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. 4. baskıda bu yönteme ilişkin olarak önceki değerlendirme şu şekilde gözden geçirilmiştir:

“Yaklaşık hicrî VII. asrın sonlarından itibaren fakihlerin metodu ile kelimcilerin metodunu birleştirmeye yönelik yazım girişimlerine rastlanmaya başlanmıştır. Bunun bir yenilik veya farklılık olarak nitelendirilmesi mümkün olmakla birlikte yeni bir metot olarak isimlendirilmesi tartışmaya açıktır.”⁴²

2019 yılında çok yazarlı bir çalışma olarak neşredilen *Fıkıh Usûlü El Kitabı* isimli çalışmada Talip Türcan tarafından yazılan “Fıkıh Usûlü: Tanım, Tarihçe ve Tedvîn” başlıklı bölümde fıkıhçı, kelimci ve karma (memzûc) metodun mahiyeti konusunda daha ayrıntılı bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiş olup “Karma (Memzûc) Metot” başlığı altında şu eserler sıralanmıştır:

<i>Bedî’u’n-Nizâm,</i>	İbnü’s-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>Tenkîhu’l-Usûl,</i>	Sadruşşerîa (ö. 747/1346)	(Hanefî)
<i>Cem’u’l-Cevâmi’,</i>	Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)	(Şâfiî)
<i>el-Bahru’l-Muhît</i>	Zerkeşî (ö. 794/1392)	(Şâfiî)

³⁹ Muhsin Koçak, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 29.

⁴⁰ Sabri Erturhan, *Fıkıh Usûlüne Giriş* (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2014), 10-11.

⁴¹ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 34-35.

⁴² Bu değerlendirmeye düşülen dipnotta ise şöyle denilmiştir: “Bu kitabın önceki baskısını okuyan değerli meslektaşım Doç. Dr. Asım Cüneyd Köksal, karma metot diye bir metot ihdasının yerinde olmadığına dair kanaatini paylaştı. Bu vesileyle katkıları için teşekkür ederim. Esasında karma metodun benim zihnime de yatmadığını söyleyeyim. Zaman içerisinde özellikle Hanefilerin kelimci metoda göre yazılan eserlere fazla ilgi gösterdiğini ve bunu bir şekilde yazdıkları eserlere yansıtıklarını görüyoruz. Bunun sebepleri derinlemesine araştırılmalıdır. Bu konuda yaptırmakta olduğumuz tez çalışmasının sonucunda belki daha net şeyler söyleme imkânı buluruz.” Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 32-33.

<i>Fusûlü'l-Bedâi'</i> ,	Molla Fenârî (ö. 834/1431)	(Hanefî)
<i>et-Tahrîr</i> ,	İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1456)	(Hanefî)
<i>Müselle mü's-Sübût</i> ,	İbn Abdîşşekûr (ö. 1119/1707)	(Hanefî)
<i>İrşâdu'l-Fuhûl</i> ,	Şevkânî (ö. 1250/1834)	(Zeydî)

Tür can'ın verdiği bu listeye bakıldığında yukarıda yer verdiğimiz Felûsî'nin listesine Zerkeşî ve Molla Fenârî'nin eserlerinin eklenmesi suretiyle listenin sekize çıkarıldığını görmekteyiz. Bazı listelerde memzûc metoda örnek verilen eserler arasında zikredilen Molla Hüsrev'in *Mir'ât*'ına ise Tür can, fıkıhçı yönteme göre yazılan eserler arasında yer vermiştir.⁴³

Tür can, *karma metot* ya da *birleşik (memzûc) metot* tabirinin VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fıkıh usulü yazımında açığa çıkan yeni bir tarzı belirtmek için kullanıldığını bunun *müteahhirîn metodu* olarak da anıldığını ifade eder. Diğerlerinden farklı olarak Tür can bu metodun özelliklerine ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Karma metodun üç temel niteliğinden söz edilebilir: 1) Bunlardan ilki içeriğe yöneliktir. Hem artık en olgun düzeylerine erişmiş olan fukahâ ve mütekellimîn metotlarına ait bulgular, çoğunlukla yeni bir tasnif içinde birleştirilmiş hem de usulün dayandığı kelimelerle ilişkin tartışmalar, kelimelerde büründüğü felsefî karakter bağlamında usule dâhil edilmiş ve mantık meselelerine daha geniş yer verilmiştir. 2) İkinci nitelik ise fıkıh usulü eserlerinin üslup ve terminolojisi ile ilgilidir. Fıkıh usulü eserlerinin içerik ve kapsam bakımından geldiği aşama, yazımda doğal olarak daha felsefî bir üslubun açığa çıkmasına ve felsefe-mantık terimlerinin daha çok kullanılmasına yol açmıştır. Öyle ki, fıkıh usulü metinlerini anlayabilmek için artık belli bir düzeyde kelam, felsefe ve mantık bilmek zorunlu hale gelmiştir. 3) Üçüncü bir nitelik de karma metot döneminde fıkıh usulünün fıkha hizmet etmekten çok kendi kendini besleyen teorik bir yapıya dönüşmüş olmasıdır."⁴⁴

Bu değerlendirmenin ardından Tür can, söz konusu niteliklerin tamamının veya bir ya da birkaçının bulunduğu eserler olduğu gibi, niteliklerin yoğunluk derecesinin eserden esere farklılık arz edebildiğini belirtmiştir.⁴⁵ Örnek olarak verdiği eserlerden ilk dördü hakkında bu eserlerin belli eserleri veya çok sayıda eseri birleştirdiğini ifade ederken son dördü hakkında herhangi bir şey söylememiştir. Seçtiği örneklerle bakılacak olursa Tür can da bu metodun farklı mezhebe mensup usulcüler tarafından izlendiğini düşünmektedir.

B. Memzûc (Karma) Metot Algısı Üzerine Bazı Tespitler

Modern dönem usul yazımında memzûc/karma metot/yöntem olarak adlandırılan yukarıdaki tasvir çerçevesinde bu yazım tarzına örnek verilen eserler ve mahiyetine ilişkin yapılan değerlendirmeler ışığında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1) Yazar ve araştırmacılar, İbn Haldûn'un verdiği bilgiden hareketle fıkıh usulü yazımında izlenen memzûc metodun, fıkıhçı yöntem ve kelamcı yöntemden sonra hicri yedinci asırda müteahhirîn döneminde iki yöntemin cem edilmesi suretiyle üçüncü bir yöntem veya en azından yeni bir yazım tarzı olduğu konusunda hem fikirdir.

2) Hudarî Bey'den itibaren Arap dünyasında yazılan fıkıh usulü eserlerinin birçoğunda bu yazım tarzı belirgin bir isimle adlandırılmamış, daha önceki bazı usul eserlerinin *cem* edilmesi yoluyla ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu yazım tarzı, özellikle son dönemde fıkıh usulüne dair Türkçe yazılan birçok eserde *memzûc metot/yöntem* veya aynı anlama gelen Türkçe ifadeyle *karma metot/yöntem* adı altında ele alınmaktadır. Ancak bu yazım tarzı için *memzûc yöntem* ifadesinin ilk defa kim tarafından

⁴³ Tür can, *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, 42.

⁴⁴ Tür can, *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, 46-47.

⁴⁵ Tür can, *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, 47.

kullanıldığı belli değildir.⁴⁶ Bazı araştırmacılar ise bu yazım tarzını, iki yöntemi cem eden yöntem olarak verirken bunun aynı zamanda *tarîkatü'l-müteahhirîn* olarak isimlendirildiğini belirtmektedirler.

3) Bazı çalışmalarda bu yöntemin fıkıhçı ve kalamcı yöntemi birleştirdiği (*cem*) ifade edilirken sadece hangi eserin hangi eserleri cem ettiğine değinilmekle yetinilmiş ve bu cem faaliyetinin mahiyetine ilişkin bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu nedenle bu yazarların, fıkıhçı ve kalamcı yöntemin belirgin özelliklerini belirtmelerinden hareketle cem yoluyla yazılan eserlerde bu özelliklerin birleştirildiğini düşündükleri var sayılabilir.

4) Bu yazım tarzının mahiyetine ilişkin yapılan ilk net değerlendirme, görebildiğimiz kadarıyla Hallâf tarafından yapılan şu değerlendirmedir: “Bazı âlimler ise bu ilimde eser telifinde önceki iki yolu birleştiren bir yol izlemişler, usul kaidelerini incelemeye ve bunları delillendirmeye özen gösterdikleri gibi bunların fûrû-i fıkha tatbikine ve fûrû'un bu kaidelere bağlanmasına özen göstermişlerdir.” Hallâf'a göre bu tarz eserlerde birleştirilen şey, önceki iki yönteme ait karakteristik özelliklerdir. Hallâf'ın bu değerlendirmesi, başta Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan ve Zekiyyüddin Şaban gibi tanınmış yazarlar olmak üzere kendisinden sonraki birçok Arap ve Türk yazar ve araştırmacı tarafından hemen hemen aynı şekilde tekrar edilmiş ve benimsenmiştir.

5) Diğer yazar ve araştırmacılardan farklı olarak Abdullah Kahraman, bu yazım tarzının eklektik ve uzlaşmacı bir karakter taşıdığı, bu amaç doğrultusunda mezheplerin bazı meselelerdeki farklı yaklaşımlarını terk ettikleri ya da uzlaşıcı bir tarza sokarak verdikleri görüşündedir. Bazı yazar ve araştırmacılar ise Abdullah Kahraman'ın aksine karma metot diye bir metot ihdas etmenin doğru olmadığı görüşündedir

6) Fıkıh usulü yazımında memzûc yöntem çoğunlukla Hanefî usulcüler tarafından izlenmekle birlikte bu, Hanefî usulcülere münhasır bir yöntem olmayıp sayıca daha az olsa da diğer mezheplere mensup usulcüler tarafından da izlenmiştir ki, bu yönteme örnek olarak verilen eserler incelendiğinde bu kolaylıkla anlaşılabilir.

7) Abdullah Kahraman tarafından dile getirilen ve Muhsin Koçak tarafından da paylaşılan önemli diğer bir nokta ise modern dönemde İslam dünyasında yazılan fıkıh usulü eserlerinin genel olarak memzûc metoda göre yazıldığıdır.

8) Bu yönteme göre yazılmış örnek eserlerin seçimi ve sayısı yazar ve araştırmacılara göre değişmekle birlikte ilk belirleme, görebildiğimiz kadarıyla Hudarî Bey ve çağdaşı Seyyid Bey'e dayanmaktadır. Ancak Seyyid Bey'in bu yazım tarzına verdiği örneklerin hepsi de Hanefî usulcüler tarafından yazılmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda ise genellikle bunların verdiği listeye bir ya da birkaç eserin eklenmesiyle listenin tekrarlandığı görülmektedir.

9) Bazı yazar ve araştırmacılara göre bu yöntemin ortaya çıkmasındaki en önemli etken bazı Hanefî usulcülerin küllî usûl ilkeleri veya aklî ilkeler konusunda fukahâ yönteminde hissettikleri eksikliklerdir. Diğer ilimlerdeki mezc işleminin fıkıh usulü yazımına uygulanması da bu yöntemin ortaya çıkmasına etki eden diğer bir amildir.

10) Talip Türcan'ın ifadeleri ise memzûc metodun, iki yöntemin içeriğinin birleştirilmesinin ötesinde bir şey olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu eserlerde aynı zamanda yeni bir tasnif ve üslup, mantık dilinin ve terminolojisinin kullanılması ve kimi mantık konularına yer verilmesi söz konusudur. Diğer yandan Türcan, karma metot döneminde fıkıh usulünün fıkha hizmet etmekten çok, kendi kendini besleyen bir yapıya dönüştüğünü ileri sürmüştür.

⁴⁶ İncelediğimiz eserler içerisinde bu adlandırmaya Fahrettin Atar'ın 1988 yılında neşredilen *Fıkıh Usulü* isimli eserinde “memzûc (birleştirilmiş) meslek” şeklinde rastlamakla birlikte bunun Atar'a mı ait olduğunu yoksa bir kaynaktan mı aldığını tespit edemedik.

Bu tespit ve değerlendirmeler, fukahâ ve mütekellimin yöntemleriyle kıyaslandığında, karma metot olarak adlandırılan bu yazım tarzının mahiyeti, ayrı bir yöntem olup olmadığı ve hangi eserlerin bu yazım tarzına göre yazıldığı konusunda henüz nitelikli ve derinlikli çalışmalar yapılmadığını göstermektedir.

C. Memzûc Metot Nedir, Ne Değildir Üzerine

Bu genel tasvir ve tespitlerden sonra bu yazım türü ile ilgili olarak ortaya koyacağımız kanaat, görüş ve değerlendirmelerin tashihe, tenkide ve geliştirilmeye açık olduğunu belirterek konuya ilişkin şimdiye kadar bizde oluşan düşüncüyü şu şekilde resmetmemiz mümkündür:

1) Bu yazım tarzı, bazı Hanefî usulcüler tarafından usul konularının, mantığın bakış açısıyla yeni bir tertip ile ele alınması, diğer ilimlere de yansıdığı üzere usul konularının anlatımında mantık dilinden yararlanılması, daha önceki Hanefî usulcülerin yaptığına nazaran usul kurallarının bol miktarda fer'î meselelerle örneklendirilmesinin azaltılarak biraz daha soyut ve usul kaidesini izah edecek şekilde ele alınması, mahiyeti gereği Hanefî usulcülerin eserlerinde üzerinde durulmayan birtakım nazarî konuların eklenmesiyle tartışmaların zenginleştirilmesi, mümkün olduğunca her mezhepten önde gelen âlim ve usulcülerin görüşlerine ve gerekçelerine yer verilmesi gibi hususlarda Hanefî usul yazımına yeni bir soluk ve veçhe kazandırmaya yöneliktir.

Bu açıdan bakıldığında, bazı araştırmacı ve yazarların ileri sürdüğünün aksine bu yazım tarzında usulcülerin, usul anlayışlarında uzlaşmayı hedefleyip mezhepte savunulan görüşü terk ederek eklektik bir usul anlayışı oluşturmak gibi bir amacı yoktur. Eklektik bir usul anlayışını çağrıştırması nedeniyle -Kahraman gibi böyle olduğunu düşünenler hariç- bu yazım tarzının *memzûc metot* olarak adlandırılması isabetli değildir. Dahası ayrı bir metot olarak kabul edilmesi de tartışmaya açıktır.

Bu yazım tarzını ilk dile getirenin İbn Haldûn olduğu varsayımından hareket edersek İbn Haldûn, İbnü's-Sââtî'nin faaliyetini iki kitabın *cem'* edilmesi şeklinde ifade etmiş,⁴⁷ ancak bu *cem'* faaliyetinin hangi açı veya açılardan yapıldığına ilişkin bir belirlemede bulunmamıştır. Bu yazım tarzının ilk örneği kabul edilen *el-Bedî'*n mukaddimesinde İbnü's-Sââtî'nin kendisi de Âmidî'nin *el-İhkâm*'ını özetleyerek (telhis) Pezdevî'nin usul eserindeki cevherlerle süsleyip bezediğini ifade etmiştir. Ona göre *el-İhkâm* küllî usul kaidelerini içermesi bakımından, Pezdevî'nin eseri de cüz'î fer'î şahitlerle dolu olması bakımında önem arz etmekte olup işte İbnü's-Sââtî söz konusu eserinde bu iki yönü birleştirmeye çalışmıştır.⁴⁸ Bununla birlikte bir Hanefî fakîhi olarak İbnü's-Sââtî, mensup olduğu mezhebin görüşlerini benimseyip savunmaya devam etmiştir. Dolayısıyla görüşlerin mezcedilmesi veya uzlaştırılması anlamında bir cem faaliyeti söz konusu değildir.

Hudarî Bey'den itibaren Arap yazar ve araştırmacılar tarafından bu yazım tarzı için genelde iki yöneme göre yazılan eserleri *câmi*, *cem eden* ifadeleri kullanılmıştır ki, bu kullanım İbn Haldûn'un kullanımıyla örtüşmektedir. Yukarıda değinildiği üzere kimi yazar ve araştırmacılar bu yazım tarzının *tarîkatü'l-müteahhirîn* olarak da isimlendirildiğini ifade etmiş olsalar da bu isimlendirme, yaygın bir kullanıma sahip değildir.⁴⁹ Diğer yandan bu eserlerin yazıldığı dönemin "karma metot dönemi" diye

⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 456.

⁴⁸ İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin Ahmed b. Ali, *Nihâyetü'l-Vusûl* (Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1985), 1-4.

⁴⁹ Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslam Ansiklopedisinde bu yazım tarzından "karma (memzûc) metot" diye söz edildiği belirtilmekle birlikte "Usûl-i Fıkıh Yazımında Temel Eğilimler" alt başlığı altında bu yazım tarzı *Müteahhirîn Dönemi Yazım Metodu* şeklinde verilmiştir. Köksal, Asım - Dönmez, İbrahim Kafi, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/203, 205. Köksal ve Dönmez'in bu maddesi daha sonra Dönmez tarafından neşredilen *Fıkıh Usulü İncelemeleri* isimli derlemede de "Müteahhirîn Dönemi Yazım Metodu" başlığı altında verilmiş, ancak 33. sayfada "Bu dönemde Hanefî ve Şâfiî metotlarının birleştirilmesi amacıyla yazıldıkları açıkça ifade edildiğinden *karma metot* ile yazılan eserlere İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Bedî'u'n-Nizâm*'ı ile İbnü'l-Hümâm'ın *et-Tahrîr*'i örnek gösterilir." denilerek, 68. sayfada da "Her iki metodun özelliklerinden yararlanılarak karma metotla kaleme alınan fıkıh usulü eserleri de vardır." denilerek bunun *karma metot* olduğu ifade edilmiştir. Ansiklopedinin "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn" maddesinde de fıkıh usulü bağlamında yine bu yazım tarzından *memzûc (karma) metot*

nitelendirilmesi de sanki yedinci asrın sonlarından itibaren yazılan usul eserlerinin bu metoda göre yazıldığını ima etmesi açısından isabetli değildir. Zira bu dönemde ve bu dönemden sonra da fıkıhçı ve kalamcı yönteme göre yazılan usul eserleri mevcuttur.

Memzûc metot ya da Türkçe ifadesiyle *karma metot* şeklindeki adlandırmaya daha çok Türkçe yazılan eserlerde rastlamakta olup bu isimlendirme, bazı açılardan eleştiriye açıktır. Öncelikle bu isimlendirme, fıkıhçı ve kalamcı metotlarla birlikte düşünüldüğünde ayrı yani üçüncü bir metodu çağrıştırmaktadır ki, bu da tartışmaya açık bir konudur. Zira aşağıda değinileceği gibi bu yazım tarzının Hanefiler tarafından izlendiği düşünülürse ayrı bir metot olarak değerlendirilmesi yerine Hanefiler içinde nispeten farklı bir yazım tarzı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Yine bu isimlendirme, eklektik bir usul anlayışını çağrıştırmakta olup bunun gerçekten eklektik bir usul anlayışı çerçevesinde oluşan bir metot olduğunu düşünen araştırmacı ve yazarlar olduğu gibi böyle bir eklektik usul anlayışının olamayacağını düşünen araştırmacı ve yazarlar da mevcuttur. Dolayısıyla bu da tartışmaya açıktır. Bu durum, söz konusu yazım tarzına örnek verilen eserlerin bu gözle müstakil olarak incelenerek gerçekten böyle bir usul anlayışı oluşturulup oluşturulmadığının netleştirilmesi sonucunda ortaya konulabilir. *Cem* (toplamak, bir araya getirmek) ve *mezc* (birbirine katmak, karıştırmak) kelimelerinin anlamları dikkate alındığında *memzûc* kelimesi, eklektik anlayışı daha fazla çağrıştırmaktadır. Bu yazım tarzı, fıkıh usulü literatüründe ayrı bir metot olarak kabul edilecekse de bunun *memzûc metot* veya *karma metot* olarak ifade edilmesi pek isabetli gözükmemektedir. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla bu tarz yazılan usul eserlerinde müellifler, eklektik bir usul anlayışı geliştirmemiş, iki farklı usul anlayışını mezcetmemişlerdir. Söz konusu eserlerde şu meselelere göz atılması, bir kanaat oluşturacak niteliktedir:

- * Şâz kıraatin meşhur olanının hüccet olması
- * Farz ve vacibin müteradif olmayıp farklı olması
- * Geniş zamanlı vacipte sebebin vaktin tamamı değil, bir cüzü olması
- * Kazanın yeni bir emir ile değil, edayı gerektiren emir ile vacip olması
- * Fiilin aslına ve vafına yönelik nehiy konusunda butlan fesat ayırımı yapılması
- * Dilde kıyasın caiz olmaması
- * Müşterekin umumunun olmadığı
- * Hakikî anlam ile mecazî anlamın birleştirilmesinin caiz olmaması
- * Âmmın delâletinin kat'î olduğu
- * Tahsise uğramamış âmmın haber-i vâhid ve kıyas ile tahsisinin caiz olmaması
- * Tahsis delilinin sonraya kalmasının caiz olmaması
- * Birbirine atfedilen cümlelerden sonra gelen istisnanın son cümleye râcî olması
- * Zorunluluk bulunmadıkça mutlakın mukayyede hamledilmemesi
- * Emredilen fiilin emredildiği şekilde yerine getirilmesinin iczâyı gerektirmesi
- * Nassın delâletinin kıyas yoluyla değil, dil yoluyla sabit olması
- * Ta'likin (şarta bağlama) hükme değil, illete/sebebe engel olması
- * Kitab'ın sünnet ile sünnetin Kitab ile neshinin caiz oluşu
- * Nassa ziyadenin nesih sayılıp haber-i vâhid ile caiz olmaması
- * Haberin mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklinde üç kısma ayrılması

ifadesi kullanılmıştır. Bk. Bedir, "Mütakaddimûn ve Muteahhirûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/187.

- * Umûmu'l-belvâda vârid olan haber-i vâhidin hüccet olmaması
- * Mürsel hadisin hüccet olması
- * Naslarda yer alan önceki şeriatlara ait neshedilmeyen hükümlerin hüccet olması
- * Sükûtî icmâ'ın hüccet kabul edilmesi
- * İcmâ'ın gerçekleşmesi için inkırâzu'l-asrın şart olmaması
- * İhtilaflı bir konudaki ihtilafın sonraki icmâ'a engel olmaması
- * Had ve keffaretlerde kıyasın geçerli olmaması
- * İctihadî meselelerde doğrunun tek olduğu
- * İctihadî meselelerde Allah katında muayyen bir hükmün olduğu

Hanefî usul anlayışının belirgin olarak yansıdığı bu ve benzeri usul meseleleri açısından bu eserler incelendiğinde bu yazım tarzına göre eser yazan usulcülerin de bazı detay konularda farklı tercihlerde bulunsalar⁵⁰ da genel olarak mensup oldukları mezhebin görüşlerini benimseyip savundukları görülür. Bu yüzden iki farklı usul anlayışının mezcedilmesi şeklinde bir memzûc metottan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla Kahraman tarafından yapılan "Memzûc metotla yazılan eserlerde ise uzlaşma hedeflendiği için farklılık noktalarından çok ortak noktalar bulunmaya çalışılmıştır. Hatta mezheplerin bazı meselelerdeki farklı yaklaşımları ya terk edilmiş veya uzlaşıcı bir tarza sokularak ifade edilmiştir. Bu metodu daha çok Hanefî fıkıh âlimleri kullanmışlardır. Bu sebeple onların ilk dönemlerdeki usûl eserlerindeki bazı görüşleri memzûc metotla yazılanlarda bazı değişikliklere uğramıştır. Hadise yaklaşımlarını buna örnek verebiliriz. Mesela ilk dönem Hanefî usûl eserlerinde râvînin fakîh olması üzerinde çok durulurken, memzûc metotla yazılan eserlerde bu konuya yer verilmez."⁵¹ şeklindeki değerlendirmenin kabul edilmesi mümkün değildir. Kahraman bu iddiasına sadece bir örnek vermiştir ki, o da tartışmaya açıktır. Zira önceki usul eserlerinde râvînin fıkıhî meselesi üzerinde çok durulduğu, memzûc metoda göre yazılan eserlerde bu konuya yer verilmediği iddiası, tartışmaya açıktır. Zira bu konu, sonraki eserlerde de ele alınmaya devam etmiştir.

Mesela Kahraman'ın memzûc metoda göre yazıldığını ifade ettiği ve bu tür eserlerde vazgeçildiğini söylediği râvînin fıkıhî meselesinde Sadruşşerîa şöyle demektedir:

"Râvî ya rivayetle tanınan biridir ya da rivayetle tanınan biri değildir. Rivayetle tanınan biri ise ya râşit halifeler, abâdile, Zeyd, Muâz, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Âişe gibi fıkıh ve içtihatla tanınan biridir ya da Ebû Hüreyre ve Enes gibi sadece rivayetle tanınan biridir. Fıkıh ve içtihat ile tanınan biri ise bu durumda rivayet ettiği hadis, kıyasa uygun olsun aykırı olsun kabul edilir. Fıkıh ve içtihat ile değil de sadece rivayetle tanınan biri ise rivayet ettiği hadis, kıyasa uygun ise kabul edilir, hiçbir kıyasa uygun değilse bize göre reddedilir."⁵²

Bu konuda Molla Hüsrev'in *Mirkât*'taki ifadeleri de aynı şekildedir.⁵³ Mesela *musarrât hadis*inin

⁵⁰ İbnü'l-Hümâm'ın bazı konularda Hanefilerin genelinden ayrılarak farklı bir görüş tercih etmesi, bu durumu değiştirecek nitelikte değildir. Mesela tahsisten sonra âmmin kalan fertler hakkında hakikat olduğu şeklinde Hanefilerin genelinin benimsediği görüşü değil, bazı Hanefilerin ve cumhurun benimsediği mecaza dönüştüğü görüşünü tercih etmesi (*et-Tahrîr*, 120) yasaktan sonra gelen emrin gereği konusunda bunun vücup veya ibâha ifade etmeyip yasaklamadan önceki durumunun esas alınması gerektiğini doğru kabul etmesi (*et-Tahrîr*, 140-141), tekil olmayan lafızlarda bir kullanımda hakikat ve mecazın birlikte kastedilmesinin doğru olduğunu kabul etmesi (*et-Tahrîr*, 174) ve Hanefilerin genel olarak kâsır illetle ta'lili caiz görmemesine karşılık Semerkanlı Hanefilerin görüşünü tercih ederek bunu caiz görmesi (*et-Tahrîr*, 451) gibi görüşleri böyledir. Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm'ın bu ve benzeri meselelerdeki tercihi, iddia edildiği gibi uzlaştırmaya yönelik değildir. Kaldı ki, bu tutum, İbnü'l-Hümâm'a da özgü değildir. Bazı konularda Cessâs, Debûsî, Serahsî, Pezdevî, Semerkandî ve Sadruşşerîa gibi önde gelen Hanefî usulcülerde de benzer tutumu görmek mümkündür.

⁵¹ Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, 40.

⁵² Sadruşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd, *et-Tenkîh* (Kahire: Mektebetü Subeyh, ts.), 2/7-8.

⁵³ Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmur b. Ali, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhî Mirkâtî'l-Vusûl*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 2/1033-1034.

reddedilmesinin sebebi, Sadruşşerîa ve Molla Hüsrev'e göre söz konusu hadisin râvîsi olan Ebû Hüreyre'nin fakih sayılmamasıdır. Buna karşılık İbnü'l-Hümâm, Ebû Hüreyre'nin fakih olduğunu kabul etmekte olup ona göre bu hadisin reddedilmesinin sebebi, hadisin Kitab, meşhur sünnet ve icmâa aykırı olmasıdır.⁵⁴

2) Yukarıda bu yazım tarzına örnek verilen eserlerden kanaatimize göre bu kategoride değerlendirilebilecek olanlar şu dört eserdir:

<i>Bedî'u'n-Nizâm,</i>	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1294)	(Hanefî)
<i>Fusûlü'l-Bedâi',</i>	Molla Fenârî (ö. 834/1431)	(Hanefî)
<i>et-Tahrîr,</i>	İbnü'l-Hümâm (861/1456)	(Hanefî)
<i>Müsellemü's-Sübût,</i>	İbn Abdîşşekûr (ö. 1119/1707)	(Hanefî)

Hallâf, Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan, Zekiyyüddîn Şaban ve onları izleyen modern dönem usul yazarlarının bu yazım tarzında müteahhir usulcülerin, eserlerini fıkıhçı ve kalamcı yöntemin temel özelliklerini cem' ederek yazdıkları iddiası da en azından verdikleri örnekler dikkate alınacak olursa tartışmaya açık yönler içermektedir. Şöyle ki, kalamcı usulcülerin usul kaidelerini fûrû-i fıkıhtan soyutlayarak kalamî ilkeler, şer'î delil ve aklî istidlal çerçevesinde ele aldıkları, bu doğrultuda doğruluğuna kani oldukları usul kaideleri konusunda mezhebin görüşlerini destekleme kaygısı taşımadıkları, fıkıh usulü eserlerini mensup oldukları mezhebin fûrû'unu desteklemek için yazmadıkları, buna karşılık fıkıhçı usulcülerin ise daha ziyade bağlı oldukları mezhebin fûrû'undan hareketle usul kaidelerini temellendirdikleri ve mezhebin fûrû'unu desteklemek amacıyla eserlerini kaleme aldıkları şeklinde özetlenebilecek olan iki yöntemin bu temel özelliklerinin cem' tarzında yazılan eserlerde nasıl birleştirildiği üzerinde durulması gereken bir konudur. Teorik olarak bakıldığında bir usulcünün, usul kaidelerini bu şekilde ele alması mümkündür. Yani önce usul kaidelerini şer'î deliller ve aklî istidlal açısından ele alıp ortaya koyması, ardından mensup olduğu mezhebin fûrû'unun bu kaidelerle uygunluğunu ve bağlantısını göstermesi mümkündür. Ancak önemli olan, teoride mümkün olan bu durumun pratiğe nasıl ve ne kadar yansıdığı ya da yansıyıp yansımadığıdır. Memzûc metoda göre yazıldığı söylenen ve birçok usul yazarının listesinde olan temel eserlerin *-el-Bedî', et-Tenkih, Cem'u'l-Cevâmî', et-Tahrîr* ve *Müsellemü's-Sübût-* oldukça muhtasar olmaları nedeniyle müelliflerinin, yazdıkları eserlerde iki yöntemin üstün özelliklerini birleştirdiklerini ileri sürmek, tahkike muhtaç bir iddiadır. Diğerleriyle kıyaslandığında oldukça hacimli olması sebebiyle Molla Fenârî'nin eserinde bu amacın gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Zira Molla Fenârî, her usul kaidesini görüş ve deliller açısından inceledikten sonra "Fûrû'unâ" ifadesiyle bu usul kaidelerinin mensup olduğu mezhebin fûrû'undan seçtiği fikhî meselelerle irtibatını göstermek üzere birçok örnek zikretmiştir.

Fıkıh usulü ve fıkıh usulü tarihine ilişkin çalışmalarda memzûc metoda göre yazıldığı ileri sürülen eserlerin çoğu Hanefî mezhebine mensup usulcüler tarafından yazılmış olsa da bazıları diğer mezheplere mensup usulcüler tarafından yazılmıştır ki, bu da yazar ve araştırmacıların genelinin memzûc metodun farklı mezheplere mensup usulcüler tarafından izlenen bir yöntem olduğu düşüncesine sahip olduklarını gösterir. Bu düşünce, muhtemelen müelliflerin eserlerinin mukaddimelerinde kullandıkları bazı ifadelerden kaynaklanmaktadır. Zira örnek olarak verilen eserlerin müellifleri, bazıları doğrudan eser ismi vermek suretiyle, bazıları da eser ismi zikretmeksizin pek çok eserden yararlanarak eserlerini yazdıklarını ifade etmişlerdir.

Bu açıdan bakıldığında Türcan'ın memzûc metodun mahiyetine ilişkin yaptığı içeriğin yenilenmesi, mantık dil ve üslubunun kullanılması, mantık meselelerine daha fazla yer verilmesi

⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkıh* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 319.

şeklindeki değerlendirmeler isabetli olmakla birlikte diğer bazı değerlendirmeleri tartışmaya açıktır. Mesela Sübkî'nin yüz kadar fıkıh usulü kitabını inceleyerek, Zerkeşî'nin farklı mezheplere mensup iki yüzden fazla usulcünün eserine dayanarak eserini telif ettiğini belirtmesinden bunların da memzûc metoda göre yazıldığı sonucu çıkmaz. Zira çok sayıda eserden yararlanılarak yazılmış olması, bu eserlerin memzûc metoda göre yazıldığını kabul etmek için yeterli bir ölçü değildir. Aksi takdirde belli bir dönemden sonra yazılan birçok usul eserinin, belli eserlerden veya birçok eserden yararlanılarak yazıldığı için memzûc metot kapsamına dâhil edilmesi kaçınılmaz olur. Diğer yandan Türcan, memzûc metodun üç temel özelliğinin bulunduğunu, ardından eserlerin bazılarında bu üç özelliğin tamamının veya bir ya da birkaçının bulunabileceğini ifade etmektedir. Bu durum göz önüne alındığında İbnü's-Sââtî'nin eserine de değişik açılardan etki etmiş olan ve bu özelliklerden bazılarına sahip olan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasarü'l-Müntehâ*'sına neden memzûc metoda göre yazılan eserler arasında değil de kelamcı metoda göre yazılan eserler arasında yer verildiğini sormak anlamlı olur. Zira kelamcı usulcüler tarafından yazılan usul eserlerinin çoğu, en azından bu özelliklerden birine sahiptir. Şayet Türcan, memzûc metodun sahip olduğu bu özelliklere göre eser yazarların bazı Hanefî usulcüler olduğunu fark etmiş olsaydı yaptığı değerlendirmeler daha anlamlı olurdu.

Bu yazım tarzına göre yazıldığını belirttiğimiz dört eserin mukaddimleri incelendiğinde bu eserlerin müelliflerinin, diğer bazı özellikleri yanında içerdikleri konular itibarıyla Hanefî ve Şâfiî usul eserlerini cem ettiklerini ifade ettiklerini görmekteyiz. Bu dört eser, klasik Hanefî usul yazımından farklı olarak usul konularının mebâdî ve maksat çerçevesinde ele alınmış olması, konuların ele alınışında, itiraz ve cevaplar konusunda mantık dilinin kullanılması, yoğunluk düzeyleri farklı olmakla birlikte mantığa ilişkin konulara yer verilmiş olması, farklı ekollere mensup usulcülerin görüş ve gerekçelerine yer verilmesi ve konu sistematigi açısından farklı bir yol izlemeleri hususunda aralarında bazı farklılıklar olsa da benzer özelliklere sahiptir. Bu eserlerde ağırlıklı olarak Âmidî'nin *İhkâm*'ının ve İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ının esas alınmış olması sebebiyle öncelikli olarak bu iki eserin, ardından da diğerlerinin konu sistematigine ve içeriğine göz atmakta fayda vardır:

el-İhkâm: Âmidî, bu eserini dört *kaide* üzerine oturtmuştur. Birinci kaide kapsamında fıkıh usulünün tanımı, konusu ve gayesini ele aldıktan sonra “el-mebâdiu'l-kelâmiyye”, “el-mebâdiu'l-lugaviyye” ve “el-mebâdiu'l-fikhiyye ve'l-ahkâmu's-şer'iyye” başlıkları altında mebâdî konularına yer vermiştir. Hâkim, şer'î hüküm ve kısımları, mahkûmun fih ve mahkûmun aleyh konuları el-mebâdiu'l-fikhiyye kapsamında ele alınmıştır. İkinci kaide kapsamında ise deliller konusu, amel edilmesi vacip olan deliller ve amel edilmesi vacip olmayan deliller şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. Amel edilmesi vacip olan deliller kapsamında Kitab, Sünnet, icmâ, kıyas ve istidlal ele alınmış, amel edilmesi vacip olmayan deliller kapsamında ise öncekilerin şeriati, sahâbî sözü, istihsan ve mesâlih-i mürsele ele alınmıştır. Elfaz bahisleri “Kitab, Sünnet ve İcmâ'n Ortak Olduğu Konular” başlığı altında manzum ve manzum olmayanın delâleti taksimi ile ele alınmıştır. Üçüncü kaide kapsamında müçtehit, müftî, müsteftî ve bunlara ilişkin haller, dördüncü kaide kapsamında da tercih konusu ele alınmıştır. İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ı da benzer bir sisteme sahip olup usul konuları mebâdî, sem'î deliller, içtihat ve tercih olmak üzere dört kısımda ele alınmıştır.

Bedî'u'n-Nizâm: İbnü's-Sââtî de eserini Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı gibi dört *kaide* üzerine oturtmuş olup her bir kaidede aynı konuları ele almıştır. Kelamî mebâdî kapsamında delil, emâre, fikir ve ilmin tanımlarına yer verilmiş, benzer tarzda yazılan sonraki eserlerden farklı olarak mantıkla ilgili konulara yer verilmemiştir. Hanefilere özgü olan konu ve taksimler eserin ilgili yerlerine serpiştirilmiştir. Mesela Hanefilerin beşli beyan taksimi, beyan konusunda ele alınmıştır.⁵⁵ Hanefilerin lafızlara ilişkin dörtlü taksimlerinden açıklık bakımından zâhir, nas, müfesser ve muhkem şeklindeki taksimi ve kapalılık bakımından hafi, müşkil, mücmel ve müteşâbih şeklindeki taksimi birbiriyle eşleştirilerek “el-

⁵⁵ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, 497 vd.

Mebâdiu'l-Lugaviyye" başlığı altında ele alınırken⁵⁶ manaya delâlet keyfiyeti itibariyle yaptıkları ibâre, işaret, delâlet ve iktizâ şeklindeki taksim "Nazımdan Hükümün Elde Ediliş Şekilleri" başlığı altında verilmiştir.⁵⁷ Hanefilerin kullanım açısından yaptıkları hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye şeklindeki taksimleri de aynı şekilde "el-Mebâdiu'l-Lugaviyye" başlığı altında önce hakikat ve mecaza,⁵⁸ daha sonra da sarîh ve kinayeye yer verilmek suretiyle ele alınmıştır.⁵⁹ Klasik Hanefî usulünde ise malum olduğu üzere bu taksimler, belli bir sıralamayla birinci asıl olan Kitab içerisinde nazım ve mananın kısımları çerçevesinde toplu bir şekilde ele alınmaktadır.

Fusûlü'l-Bedâi': İbnü's-Sââtî'nin eserinden sonra Hanefilerde bu yazım tarzının ikinci, en güzel ve en kapsamlı örneği olan Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'* isimli eseri, İbnü's-Sââtî'nin eserinden farklı olarak her iki yönteme göre yazılmış başlıca usul eserleri (kunûzü'l-mezhebeyn) dikkate alınarak hazırlanmıştır. Mukaddime kısmında eserini methetmek üzere yazdığı dizelerde Molla Fenârî, şerhleriyle birlikte Pezdevî ve İbnü'l-Hâcib'in usul eserlerini, Razî'nin *Mahsûl*'ü ile bunun üzerine yazılan Sirâcuddîn el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) *et-Tahsîl*'ini, Kadı Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ını ve bunlar üzerine yazılan şerhleri, *et-Tavzîh* şerhi ve Teftâzânî'nin *et-Telvîh* haşiyesiyle beraber Sadruşşerâf'ın *et-Tenkîh* metnini ve yine üzerine yazılan şerhleriyle birlikte Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *el-Muğnî*'sinin içeriklerini zapt ettiğini belirtir. Eserin içinde yapılan atıflar ve görüşlerine müracaat edilen usulcüler dikkate alındığında bu eserlerin, aslında Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'*'de dikkate aldığı ve yararlandığı kaynakların bir kısmını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Birçok konuda Mutezileden Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû Abdillâh el-Basrî, Kâdî Abdülcebbar ve Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşlerine yer vermesi, Basrî'nin *Mu'temed*'inin de dikkate alındığını gösterir. Bunun yanında Serahsî'nin usulü, Semerkandî'nin *Mizânü'l-Usûl*'ü, Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı ve Gazzâlî'nin *el-Müstesfâ*'sı, Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı başta olmak üzere birçok usul eserinden yararlanmıştır. Ancak birçok eserden yararlanmış olması, Molla Fenârî'nin eserinin memzûc metot çerçevesinde değerlendirilmesi için yeterli değildir. Molla Fenârî, eserinin mukaddime kısmında İbnü's-Sââtî'ye atıfta bulunarak onun *el-Bedî*'de yaptığı gibi sadece konu ve görüşleri cem etmekle yetinmediğini, yukarıda belirtilen eserlerin içeriğini zapt etmenin yanında her bir görüşün delillerine yer verip bunları cevaplandırıldığını, savunduğu görüşü de delillendirdiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Molla Fenârî de Âmidî ve İbnü'l-Hâcib gibi usul konularını mebâdî ve maksat olarak ikiye ayırmıştır. Bu tarz yazılan eserlerin en hacimli olan eserin birinci cildi mebâdî konularına, ikinci cildi de maksatlara ayrılmıştır. "el-Mebâdiu'l-Kelâmiyye", "el-Mebâdiu'l-Lugaviyye" ve "el-Mebâdiu'l-Ahkâmiyye" başlıkları altında ele alınan konular, asıl maksadın mukaddimleri olarak incelenmiştir. Fıkıh usulünün asıl konuları ise birincisi deliller, ikincisi de teâruz ve tercih olmak üzere iki maksat çerçevesinde incelenmiş, içtihat ve ilgili konular da "Hâtime" başlığı altında son konu olarak ele alınmıştır. Usul konularının mebâdî ve maksat şeklinde ikiye ayrılarak ele alınmasının mantığı açısından Fenârî'nin eseri Âmidî, İbnü'l-Hâcib ve İbnü's-Sââtî'nin eserlerine benzemekle birlikte onlardan kısmen farklı bir tasnife sahiptir.

Fusûlü'l-Bedâi''de göze çarpan en belirgin özelliklerden biri hiç kuşkusuz esere mantık dilinin yoğun bir şekilde hâkim olmasıdır ki, bunda Molla Fenârî'nin mantıkçı olmasının da önemli ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak esere mantık dilinin hâkim olmasını, sadece dil ve üslup açısından düşünmemek gerekir. Molla Fenârî, fıkıh usulüne dair eserinin başına koyduğu mukaddimenin ardından esas konuya giriş mahiyetinde ele aldığı mukaddime kısmında Hanefî usul

⁵⁶ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, 70 vd.

⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, 450 vd.

⁵⁸ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, 32 vd.

⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, 68 vd.

⁶⁰ Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Sherâyi'* (İstanbul: Matbaatü Şeyh Yahya, 1289), 1/3.

eserlerinde görmeye pek alışık olmadığımız delâlet, istidlal, delil, medlûl, delilin delâleti gibi hususlar üzerinde durur. Ardından nazar konusunu ele alarak nazarın tanımı, kısımları, şartları ve hükümlerini inceler. Daha sonra Molla Fenârî, alt konularıyla birlikte mantığın tasavvur ve tasdik kısmını ele alır ve son olarak da tasdikî bilgiyi kazandıran iktirânî kıyas ve istisnâî kıyas ve bunların kısım ve şekillerini ele alıp inceler. Bu açıdan bakıldığında “el-Mebâdiu’l-Kelâmiyye” başlığı altında eserin başında verilen bu konuların ele alınışında bu konuları daha özet bir şekilde ele alan İbnü’l-Hâcib’in *Muhtasaru’l-Müntehâ* isimli eserinin büyük ölçüde etkili ve belirleyici olduğu düşünülebilir. Bu yüzden eserin özellikle bu kısmının anlaşılması, klasik mantığa belli düzeyde aşinalık gerektirmekte, bunun da ötesinde konular özet olarak verildiği için mantığa hâkim olmak gerekmektedir. Diğer yandan Molla Fenârî, usul konularını ele alırken önce her konu açısından mebâdî ve mukaddime sayılan hususlara yermiş, ardından esas konuyu ele almıştır.

Molla Fenârî, lafızlar konusunda Hanefilere özgü olan taksimlere ise el-mebâdiu’l-lugaviyye içerisinde “Ashabımızın Tercih Ettiği Taksim” başlığı altında toplu bir şekilde yer vermiştir. Ancak Molla Fenârî bu dörtlü taksimleri eserinin iki yerinde ele almıştır. Mebâdî konularına ayırdığı birinci ciltte bu taksimlerin kısımlarını tanım ve örnek düzeyinde ele alırken maksatlara ayırdığı ikinci ciltte bu taksimlerin kısımlarını hükümleri açısından birinci delil olan Kitab içerisinde klasik Hanefî usul eserlerindeki tertibe göre ele almıştır. Dörtlü taksimleri bu şekilde iki farklı yerde ele almasında Pezdevî’nin usulünde de benzer bir yol izlemesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kelamcı usulcülerin lafızların delâleti konusunu ele alış şekli olan mantûk ve mefhum şeklindeki ayırımı ise sünnet bahsine geçmeden önce “Şafiilerin Ele Alış Biçimlerine Göre Mantûk ve Mefhum” başlığı altında incelemiştir.

et-Tahrîr: İbnü’l-Hümâm gerçekleştirmek istediği amaç açısından kendinden önceki çalışmaları yeterli bulmamaktadır. Eserinin mukaddime kısmında ömrünün önemli bir bölümünü Hanefî ve Şâfiî usulcülerin yazdıkları eserleri incelemekle geçirdiğini, bunun üzerine iki ıstılahı açıklayan bir kitap yazmayı düşündüğünü ifade ederken bildiği birinin bu maksadı gerçekleştirmeye yöneldiğini ancak bunu hakkıyla yapamadığını, yaptığı açıklamaların iki mezhebin taliplerine tam olarak hitap etmediğini, kendisinin de eklemeleriyle bu maksadı gerçekleştirmek için *et-Tahrîr*’i yazdığını belirtir.⁶¹ İbnü’l-Hümâm’ın bahsettiği kişinin, İbnü’s-Sââtî olması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte⁶² söz ettiği kişi hakkında kullandığı *إذ كان من علمته أفاض في هذا المقصد ولم يوضحهما حق الإيضاح* ifadesi dikkate alınırsa bu kişinin Molla Fenârî olması daha yakın bir ihtimal gibi gözükmemektedir.⁶³

İbnü’l-Hümâm, eserini birtakım mukaddimleri içeren bir mukaddime ile mebâdî, mevzuun halleri ve içtihat konularına ayırdığı üç makale üzerine kurgulamıştır. Mukaddime kısmında diğerleri gibi fıkıh usulünün tanımı, konusu, mantıkî mukaddimler çerçevesinde nazar konusu ve fıkıh usulünün yararlandığı ilimler üzerinde durur. İbnü’l-Hümâm, nazar/mantık ile ilgili bahislerin diğerleri tarafından kelamî mebâdî kapsamında ele alındığını, ancak bu konuların kelam ilmine mahsus olmayıp tüm ilimlere nispetinin eşit olduğu gerekçesiyle bu isimlendirmenin doğru olmadığını belirtir⁶⁴ ve diğerlerinden farklı olarak bu mantıkî mukaddimleri mukaddime kısmında ele alır. Birinci makale lugavî mebâdîlere ayrılmış olup lafızlarla ilgili tüm taksim ve konular burada ele

⁶¹ İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *et-Tahrîr fî Usûli’l-Fıkıh* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 3.

⁶² Nitekim *Tahrîr*’in şârihlerinden İbn Emîru’l-Hâc, bahsedilen kişiye İbnü’s-Sââtî’yi örnek vermiştir. İbn Emîru’l-Hâc, *et-Tahrîr ve’t-Tahbîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/19.

⁶³ Molla Fenârî (751-834) ve İbnü’l-Hümâm’ın (790-861) doğum ve ölüm tarihleri ve Molla Fenârî’nin tahsil dışında 822 yılında ve 833 yıllarında Kâhire’ye gitmiş ve orada belli bir süre kalmış olması dikkate alındığında İbnü’l-Hümâm’ın gençlik yıllarında Molla Fenârî’yi görmüş ve tanımış olması ve bahsettiği kişinin de İbnü’s-Sââtî değil, Molla Fenârî olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

⁶⁴ İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli’l-Fıkıh*, 7.

alınmıştır. İkinci makale ise mevzuun hallerine ayrılmış olup bu da kendi içinde beş bâba ayrılmıştır. Birinci bâb hüküm, hâkim, mahkûmun fih ve mahkûmun aleyh konularına, diğer dört bâb ise sırasıyla Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere şer'î delillere ayrılmıştır. Üçüncü makale ise içtihat ve buna bağlı taklit ve iftâ konularına ayrılmıştır. Diğer eserlerde müstakil bir konu olarak sonlarda ele alınan teâruz ve tercih konusunun, naslar arasında olan kısmı sünnet konusunun sonunda, kıyaslar arasındaki teâruz ise kıyas konusu içinde ele alınmıştır.

Müsellemü's-Sübût: Muhtasar bir fıkıh usulü metni olmasına rağmen İbn Abdîşşekûr'un *Müsellemü's-Sübût* isimli eserinin bu yazım tarzına göre yazılmış bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bunda Molla Fenârî gibi İbn Abdîşşekûr'un da mantık alanında yetkin olmasının etkisi söz konusudur. Zira mantığa dair yazdığı *Süllemü'l-Ulûm* isimli eseri çok tutulmuş ve Molla Fenârî'nin *el-Fevâid*'i gibi üzerine pek çok şerh, haşiye ve ta'lik yazılmıştır. *Müsellemü's-Sübût* üzerine *Fevâtihu'r-Rahamût* şerhini yazan Bahrululûm Leknevî, *Süllemü'l-Ulûm* üzerine de şerh yazmıştır.⁶⁵

İbnü'l-Hümâm gibi İbn Abdîşşekûr da ömrünün önemli bir bölümünü fıkıh usulü konularını tahsil etmek için ayırdığını ifade ederek Hanefî ve Şafiilerin yolunu (tarîkateyi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye) içeren bir kitap yazmak istediğini belirtir. İbn Abdîşşekûr eserini bir mukaddime, üç makale, maksatlar hakkındaki asıllar ve bir hâtime üzerine kurgulamıştır. Mukaddime kısmında diğerleri gibi fıkıh usulünün tanımı, konusu ve gayesi üzerinde durur. Kelâmî mebdâîye ayırdığı birinci makalenin başında bu konuları *Süllemü'l-Ulûm* ve *el-İfâdât*'da ele aldığını ifade ederek burada ihtiyaç ölçüsünde konuya yer vereceğini belirtir. Hüküm konusuna ayırdığı ikinci makalede hâkim, hüküm ve kısımları, mahkûmun fih ve mahkûmun aleyh (mükellef) konularını ele alır. Lugavî mebdâîye ayırdığı üçüncü makalede ise elfaz bahislerini ele almıştır. Maksatlar konusundaki asıllar ise Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere dört asıl olarak ele alınmıştır. Hâtime kısmında içtihat ve taklit konularına yer verilmiştir.

Âmidî'nin ve İbnü'l-Hâcib'in eserine dayanan bu dört eserin dışında memzûc metoda göre yazıldığı söylenen ve birçok modern dönem usul yazarının listesinde yer alan özellikle üç eser üzerinde kısaca durmak yerinde olur. Bu üç eser de *Cem'u'l-Cevâmî*, *et-Tenkîh* ve şerhi *et-Tavzîh*, *Mirkât* ve şerhi *Mir'ât*'tır.

Cem'u'l-Cevâmî: Seyyid Bey istisna edilecek olursa Hudarî Bey'den itibaren modern dönem usul yazarları ve araştırmacılarının hemen hepsinin Sübkî'nin *Cem'u'l-Cevâmî* adlı eserini memzûc metoda göre yazılmış eserler arasında zikrettiği görülmektedir. Ancak hiçbirisi, eserin hangi sebeple memzûc metoda dâhil edildiğine ilişkin bir açıklama yapmış değildir. Bunun, eserin isminden ve Tâceddîn es-Sübkî'nin eserin mukaddimesinde bu eseri yüz civarında usul eserinden yararlanarak yazdığını belirtmiş olmasından ya da mukaddime kısmında kullandığı *usulün iki fenni ve iki asıl* ifadelerinin⁶⁶ yanlış anlaşılmasından kaynaklanması ihtimal dâhilindedir. Ancak kendisinden önceki eserlerden yararlanarak usul birikimini yansıtan Safiyyüddîn el-Hindî'nin *Nihâyetü'l-Vusûl*'ü, Zerkeşî'nin *el-Bahru'l-Muhîr*'i,⁶⁷ Merdâvî'nin *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*'i ve Karâfî'nin *el-Mahsûl* şerhi *Nefâisu'l-Usûl*'ü gibi farklı mezheplere ait onlarca eserden yararlanılarak yazılan başka eserler de mevcut olup bunlar memzûc metot kapsamında değerlendirilmemiştir. Diğer yandan Sübkî eserinde ihtilaflı olan usul konularında Hanefilerin görüşlerine değinmekle birlikte iki yönteme veya iki mezhebe göre yazılan eserleri birleştireceğine ilişkin herhangi bir ifade de kullanmamıştır. Mukaddime kısmında geçen *usulün iki fenni ve iki asıl* ifadesiyle kastedilen ise fıkıhçı ve kelimci yöntem değil, fıkıh usulü ile usûlüddîndir. Nitekim Sübkî fıkıh usulü ile ilgili konuları bitirdikten sonra eserinin sonuna mükellefin bilmesi ve inanması gereken temel itikadî hususlara kısa ve özlü ifadelerle

⁶⁵ Rahmi Yaran, "Bihârî" (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/139.

⁶⁶ Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdülvehâb, *Cem'u'l-Cevâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 11.

⁶⁷ Yukarıda geçtiği üzere Türcan, Zerkeşî'nin bu eserini memzûc metoda örnek vermiştir.

yer vermiştir. *Cem'u'l-Cevâmi'* incelendiğinde ne tertip bakımından ne de fıkıhçı ve kalamcı yöntemin özelliklerini birleştirdiği ifade edilen memzûc metodun özellikleri bakımından diğer eserlere benzer. *Cem'u'l-Cevâmi'*de usul kaidelerinin fûrû-i fıkıh ile bağlantısının kurulması bir yana usule ilişkin kaide ve görüşlerin bir kısmı hariç delillendirilip temellendirilmesi de söz konusu değildir. Eklektik bir usul anlayışının amaçlanması ise hiç söz konusu değildir. Sadece Hudaî Bey tarafından listeye dâhil edilen eserin, niye dâhil edildiği üzerinde yeterince düşünülmezsizin diğerleri tarafından tekrar edilmesi söz konusudur.

Cem'u'l-Cevâmi', müellifin mukaddime kısmında belirttiği gibi hüküm konusuyla ilgili bazı mukaddimelerin yer aldığı bir giriş ve yedi bölümden oluşmakta olup bu yedi bölüm şu şekildedir: 1) Kitab, 2) Sünnet, 3) İcmâ, 4) Kıyas, 5) İstidlal, 6) Teâdül ve Tercih, 7) İctihat. Bu konulardan sonra bilinmesi ve inanılması gereken temel itikat esasları kısaca anlatılmıştır ki, bu, fıkıh usulü eserlerinde rastlamaya alışık olduğumuz bir tarz değildir. Sübkî'nin eserinin konu sistematigi, mukaddime belirttiği üzere daha önce üzerine şerh yazdığı Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ının konu sistematigi ile aynıdır. Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ı da hüküm, hâkim, mahkûmun aleyh, mahkûmun bih konularının ele alındığı mukaddime kısmıyla şu yedi bölümden oluşmaktadır: 1) Kitab, 2) Sünnet, 3) İcmâ, 4) Kıyas, 5) İhtilaflı deliller 6) Teâdül ve terâcîh, 7) İctihat ve iftâ. Beşinci konu Sübkî tarafından "İstidlal" başlığı altında, Beyzâvî tarafından "İhtilaflı Deliller" başlığı altında ele alınmış olsa da aralarında kısmî farklılık bulunmakla birlikte her ikisi de bu başlık altında ihtilaflı olan delilleri incelemişlerdir. Beyzâvî'nin eseri ise memzûc metoda göre yazılması şöyle dursun, Kadı Abdülcebbâr, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Cüveynî ve Gazzâlî gibi önde gelen kalamcı usulcülerin eserlerinin hûlasası olan Fahreddîn Râzî'nin *el-Mahsûl*'ünün ve Urmevî kardeşlerin *el-Mahsûl* üzerine yazdıkları *el-Hâsıl* ve *et-Tahsîl* isimli eserlerinin, müellifin ilaveleriyle özümsemiştiği ve özetlendiği muhtasar bir eserdir. Şayet Sübkî'nin *Cem'u'l-Cevâmi'* isimli eseri memzûc metot kapsamında değerlendirilecekse Beyzâvî'nin *el-Minhâc* isimli eseri de bu kapsamda değerlendirilmeli, *el-Minhâc* bu kapsamda değerlendirilmeyecekse *Cem'u'l-Cevâmi'* de bu kapsamda değerlendirilmemelidir.

et-Tenkîh ve **et-Tavzîh**: Sadruşşerîa'nın bu iki eseri, fıkıh usulü yazar ve araştırmacılarının hepsinin listesinde memzûc metot kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak bu, bazı yönlerden tartışmaya açıktır.

Sadruşşerîa'nın Pezdevî'nin usulü yanında Râzî'nin *Mahsûl*'ünün ve İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ının içerdiği bahislerin özünü eserine eklediğini belirtmesi,⁶⁸ esere mantık dilini belli ölçüde yansıtmış olması, esasen kalamî bir mesele olan hüsün-kubuh meselesinde farklı bir yol izlemesi, kimi konularda kendine mahsus görüşlerinin olması gibi hususlar göz önüne alındığında klasik Hanefî usul yazımı tarzının dışına çıktığı kabul edilerek *et-Tenkîh*'in memzûc metoda dâhil edilmesinde bir problem gözüküyor olsa da amaç, konu tertibi ve meselelerin ele alınışı gibi açılardan memzûc metot kapsamında değerlendirilen Hanefî usulcüler tarafından yazılan diğer eserlerden ayrılır. Şöyle ki, Sadruşşerîa diğer eserlerde olduğu gibi bu eserinde esas itibarıyla söz konusu üç eseri cem etmeyi hedeflemiş değildir. Bu, onun esas amacı açısından tali bir husustur. Onun esas amacı, Pezdevî'nin usulüne yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek için onun eserini daha açık ve anlaşılır kılmak, ayıklamak ve daha sistemli hale getirip sağlam esaslar üzerine oturtmaktır. Râzî ve İbnü'l-Hâcib'in eserlerindeki bahislerin özünün esere yansıtılması ise bu esas amaca ilave bir amaçtır. *et-Tenkîh*'in konu sistematigi de diğer eserlerden farklılık arz eder. Diğer eserlerde Âmidî'nin ve İbnü'l-Hâcib'in eserleri esas alınarak hüküm ve hükümle ilgili konular, fıkıh usulünün asıl konusu olan delillerin mebdâfisi kapsamında baş tarafta ele alınırken Sadruşşerîa Pezdevî'yi takip ederek (hâkim konusu hariç) hüküm ve hükümle ilgili konuları, deliller konusundan sonra fıkıh usulünün bir konusu olarak ele almıştır. Yine diğer eserlerde içtihat ve içtihatla ilgili konular, genellikle eserin sonunda "Hâtime" başlığı altında

⁶⁸ Sadruşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd, *et-Tenkîh* (Kahire: Mektebetü Subeyh, ts.), 1/11.

son konu olarak ele alınırken,⁶⁹ Sadruşşerîa, içtihat konusunu hüküm ve hükümle ilgili konulara geçmeden önce delillerin sonunda ele almıştır. Yine o, konuları ele alışında, taksimler konusunda ve kullandığı üslup bakımından klasik dönem Hanefî usulcülerin tarzını esas almıştır. Buna karşılık belirttiğimiz dört Hanefî usulcü ise kalamcı usulcülerin üslup ve anlatım tarzını esas alarak deyim yerindeyse Hanefilere özgü olan hususları araya yedirmişlerdir. Usul kaidelerinin fûrû-i fıkıhla örneklendirilip desteklenmesi açısından da *et-Tenkîh*, klasik Hanefî usulüne daha yakın durmaktadır.⁷⁰

Mirkât ve Mir'ât: Bilmen, Atar, Kahraman ve Koçak gibi sadece Türk yazarların memzûc metot listesinde yer alan Molla Hüsrev'in *Mirkât* metni ve *Mir'ât* şerhi, birçok açıdan memzûc metoda göre yazılan eserlerden farklılık taşır. Molla Hüsrev, eserinde belli eserleri birleştireceğine veya Hanefî ve Şâfiî usullerini cem edeceğine ilişkin bir ifade kullanmamıştır. Aksine *Mir'ât*'ın kenarına düştüğü bir minhuvât kaydında belirttiği üzere bu eseri Hanefî usulcülerin sözlerini araştırmak ve maksatlarına vakıf olmak için yazdığını belirtmiştir.⁷¹ Birçok kaynaktan yararlanmış olmasına rağmen Sadruşşerîa'nın yapmaya çalıştığı gibi o da esas itibarıyla Pezdevî'nin eserini daha açık, anlaşılır ve düzenli hale getirmeye çalışır. *Mirkât*, ana konuların tasnifi itibarıyla bir farklılıkla Sadruşşerîa'nın *Tenkîh*'i ile aynıdır. Az önce belirttiğimiz üzere Sadruşşerîa, içtihat konusunu hüküm ve hükümle ilgili konulara geçmeden önce delillerin sonunda ele alırken Molla Hüsrev bu konuda muhtemelen Molla Fenârî'yi izleyerek içtihat konusuna "Hâtime" başlığı altında eserin sonunda yer verir. Diğer yandan Molla Hüsrev de hüküm ve hükümle ilgili konuların fıkıh usulünün deliller ve hükümler şeklindeki iki konusundan biri olduğu görüşünde olup ona göre itibar noktasında delillerin önceliği söz konusudur. *et-Tenkîh* gibi *Mirkât* da konuları ele alışında, taksimler konusunda, kullandığı üslupta ve usul kaidelerinin fûrû fıkıhtan seçilen meselelerle örneklendirilip desteklenmesi gibi açılardan klasik Hanefî usulünün özelliklerini taşır. Bu yüzden de fıkıhçı yöntem içerisinde değerlendirilmesi daha isabetlidir.

3) İbnü's-Sââtî ile başlayan ve memzûc metot adı altında ele alınan bu yazım tarzına göre genellikle Hanefî usulcülerin eser yazdıkları, bununla birlikte diğer mezheplere mensup usulcülerin de bu metoda göre eser yazdıkları iddiasına ise katılmadığımızı belirtmek isteriz. Kanaatimize göre bu yazım tarzı, Hanefî usulcülere özgüdür. Fıkıh usulü yazımında gözetilen amaç dikkate alındığında, bunun memzûc metot adı altında üçüncü bir yazım tarzı olarak nitelendirilmesinden ziyade, Hanefî usulcüler tarafından benimsenen fukahâ yönteminin nispeten farklı bir biçimi olduğunu söylemek daha doğrudur. Zira bu tarz eserlerin kaleme alınmaya başlandığı dönemde ve sonrasında az sayıda da olsa Habbâzî'nin *el-Muğnî*'si ve Molla Hüsrev'in *Mirkât*'ı gibi çok tutulan ve üzerlerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılan klasikleşmiş usul metinleri ve eserleri yazılmaya devam etmiştir.⁷²

Bu yazım tarzında usul anlayışıyla ilgili bir değişiklik değil, usul anlayışının sunuluş biçimiyle ilgili bir değişiklik söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında bu yazım tarzına göre yazılan eserleri, fıkıh usulünü kelimelerin bir dalı olarak gören ve fıkıh usulünü kelimeler ilke ve prensipler doğrultusunda ele alma konusunda Hanefî usulcüler içerisinde Mâtürîdî'ye vurguda bulunan ve nispeten farklı bir çizgiyi temsil eden özellikle Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin (ö. 552/1157) eserleri gibi Hanefî mezhebi içinde yine fukahâ yönteminin izlendiği farklı bir çizgi olarak görmek daha doğru olur. Aksi takdirde memzûc yazım tarzını İbnü's-Sââtî ile değil, Üsmendî ile başlatmak daha yerinde olurdu. Zira Hanefî

⁶⁹ Bu konuda İbnü's-Sââtî, Âmidî'yi izleyerek içtihat ve ilgili konuları, son konu olan tercih konusundan sonra ele almıştır.

⁷⁰ Tenkîh ve Tavzîh hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sezayî Bekdemir, *Orta Asya'da Hanefîliğin Gelişimi: Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud* (İstanbul: Hikmetevi, 2017).

⁷¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* (çev. Davut İltaş), Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024, 1/240

⁷² Nesefî'nin *Menâru'l-Envâr*'ı da bu dönemde yazılmıştır. Ancak Nesefî'nin İbnü's-Sââtî'nin hocası olması ve uzun yaşamış olması sebebiyle vefat tarihinin İbnü's-Sââtî'den daha sonra olduğu göz önünde bulundurulduğunda *Menâr*'ı, İbnü's-Sââtî öncesi döneme ait olarak değerlendirmek daha isabetli gözükmektedir.

olmasına rağmen Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar* isimli usul eserinde kalamcı yöntemle göre yazıldığı konusunda üzerinde ittifak edilen Mu'tezilî usulcü Ebü'l-Hüseyn'in *Mu'temed*'ini esas almıştır. İki eserin konu tertibi neredeyse birbirinin aynı olup konuların işleniş biçimi, kullanılan dil ve üslup, birçok itiraz ve bu itirazlara verilen cevaplar birbirine çok yakındır. Bununla birlikte Üsmendî, diğer Hanefî usulcüler gibi ihtilaflı konularda mensup olduğu mezhebin usul görüşlerini savunmuştur.⁷³

Bizim kanaatimiz, Hanefî usulcülerin, mezhebin görüşlerini savunma konusunda müşterek olmakla birlikte eserlerini fıkıh, kelam ve mantık bakış açılarından birini ön plana çıkararak yazdıkları doğrultusundadır. Usul konularının kelam ve mantık perspektifinden ele alınması, fıkıh perspektifinin ihmal edildiği anlamına gelmez ve vakiada da durum böyle olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Sadruşşerîa'nın *et-Tenkîh*'i fıkıh, kelam ve mantık perspektiflerinin belli düzeyde birleştirildiği nadir bir usul eseridir.

Günümüzde yazılan fıkıh usulü eserlerinde ve usul tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda fıkıh usulü yazım metotları çerçevesinde -fukahâ ve mütekellimin yöntemi şeklindeki ayrım muhafaza edilmekle birlikte- özellikle Hanefî usulcülerin eserlerinin şu üçlü tasnifle ele alınmasının daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Fıkıh perspektifi: Cessâs, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî çizgisi

Kelam perspektifi: Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî çizgisi

Mantık perspektifi: İbnü's-Sââtî, Fenârî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Abdîşşekûr çizgisi.

4) Son olarak bir hususa daha işaret etmek gerekir. Eklektik usul anlayışı anlamında memzûc metoda göre fıkıh usulü yazımı, mezhep temelli fıkıh algısının değişmeye başladığı *Mecelle* sonrası döneme rastlar. Bu, tesadüfî bir durum değildir. Özellikle fukahâ yöntemi açısından bakıldığında fıkıh usulü algısında bir değişim ve dönüşümün yaşanması, mezhep temelli fıkıh algısında bir değişim ve dönüşüme bağlıdır. *Mecelle*'ye kadar olan dönemde bu algı varlığını sürdürmüştür. *Mecelle* sonrasında fıkıh algısında yaşanan bu değişim ve dönüşüm, fıkıh usulü anlayışında da bir değişikliğe yol açmış ve Hudaî Bey'den itibaren yazılan usul eserlerinde fıkıhtaki eklektik ve seçmeci anlayış usule de yansımıştır. *Mecelle* hazırlanırken Hanefî mezhebi dışına çıkılmamış, buna karşılık 1917 tarihli *Hukûk-ı Aile Kararnamesi*, Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek ve hatta bazı meselelerde dört mezhebin dışından da görüşler alınarak hazırlanmıştır. Günümüzde fıkıh alanında yapılan çalışmalar (el-fikhu'l-mukâren) da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Diğer yandan modern dönem usul yazımının başladığı dönem, aynı zamanda içtihat hareketlerinin ve tartışmalarının da başladığı dönemdir. Hudaî Bey'in yazdığı usul eserini, Muhammed Abduh'a gösterip onun tavsiyesi doğrultusunda Şâtıbî'nin *Muvâfakât*'ından ilaveler yapmak suretiyle gözden geçirdiği⁷⁴ hatırlanacak olursa fıkıh algısındaki değişimin usule yansımaları daha rahat anlaşılabilir. Burada fıkıh usulünün, fikhın tedvininden sonra tedvin edildiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan Kahraman'ın, günümüzde yazılan usul eserlerinin, eklektik usul anlayışı anlamında memzûc metoda göre yazıldığı tespiti doğru olmakla birlikte, bunun İbnü's-Sââtî ile başlatılması hatalıdır. Abdülkerim en-Nemle'nin fıkıh usulü eserinde olduğu gibi son dönemde yazılan usul eserlerinin çoğunda fıkıhta olduğu gibi görüşler, mezhep üstü bir bakış açısıyla ele alınıp sunulmakta, kimi zaman farklı tercihler yapılmaktadır.

Sonuç olarak modern dönemde fıkıh usulünün, artık fıkıhçı yöntemin yaptığı gibi fıkıh izah eden ve kalamcı yöntemin yaptığı gibi nazarî bir disiplin olarak ele alınmaktan çıkarılıp nazarî

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. İltaş, "Üsmendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 42/388-389; İltaş, "Üsmendî", *İslam Düşünce Atlası* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 3/3/991-994.

⁷⁴ Ferhat Koca, "Hudaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 18/283.

tartışmalardan arındırılan ve fıkıhî inşa eden bir araca dönüştürülmesi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında modern dönemde yazılan usul eserlerinin üçüncü ve ayrı bir kategori olarak memzûc metot kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Bu, Hudarî Bey'den günümüze doğru yazılan eserler üzerinde derinlemesine inceleme yapılmasına ihtiyaç duymakta olup ayrı bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir.

Sonuç

Bu makale çerçevesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1) Fıkıh usulü yazımında ortaya çıkan fıkıhçı ve kelamcı yöntem (*tarîkatü'l-fukahâ* ve *tarîkatü'l-mütekellimîn*) şeklindeki ayırım fıkıh usulünün tedvin döneminin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İki yöntem arasındaki temel farkın ne olduğu konusunda farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte, bu yazı çerçevesinde bizim benimsediğimiz temel fark, mezhebin fûrû'u ile uyumlu ve onu destekleyen bir usul yazımının hedeflenip hedeflenmediğidir. Bu çerçevede fıkıhçı yöntem genel olarak Hanefiler tarafından izlenmekle birlikte Hanefilere özgü değildir. Kelamcı yöntem ise esas itibarıyla amelî bir mezhep çerçevesinde usul eseri yazmayan Mu'tezilî usulcülere ve çoğunluğunu Şâfiî mezhebine mensup usulcülerin oluşturduğu ve bazı Mâlikî usulcülerin de dâhil olduğu Eş'arî usulcülere aittir. Hanbelî usulcülerin kelamcı yönetime göre eser yazdıkları iddiası ise tartışmaya açıktır.

2) Yeni bir yazım tarzı olmakla birlikte *memzûc (karma) metot* olarak adlandırılan yöntemin, diğer iki yöntemin yanında ayrı bir metot olarak kabul edilmesi problemli olduğu gibi bu yönetime göre yazılan eserlerde -Molla Fenârî'nin eseri hariç- iki yöntemin belirgin özelliklerinin birleştirildiği iddiası da yeterince temellendirilebilmiş değildir. Söz konusu iddiaya göre bu tür eserlerde bir yandan usul kaideleri aklî ve şer'î delillerle desteklenirken, diğer yandan mezhebin fûrû'una ait görüşlerin bu kaidelerle bağlantısı gösterilmiştir. Memzûc metodun bu özelliğe sahip olduğu, görebildiğimiz kadarıyla özellikle Hallâf tarafından ileri sürülmüş ve Muhammed Ebû Zehre, Abdülkerim Zeydan, Zekiyyüddin Şaban ve benzeri usul yazarları tarafından ve günümüzde yazılan yeni usul eserlerinde ve usul tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda aynı şekilde tekrar edilmiştir.

3) Bazı araştırmacı ve yazarların ileri sürdüğünün aksine bu yazım tarzında usulcülerin, usul anlayışlarında uzlaşmayı hedefleyip mezhepte savunulan görüşü terk ederek eklektik bir usul anlayışı oluşturmak gibi bir amacı yoktur. Dolayısıyla bu iddia, doğru olmayıp yeterince ve ikna edici bir şekilde temellendirilebilmiş değildir. Diğer yandan eklektik bir usul anlayışını çağrıştırması nedeniyle bu yazım tarzının *memzûc metot* olarak adlandırılması da isabetli değildir. Bunun da ötesinde ayrı bir metot olarak kabul edilmesi de tartışmaya açıktır. Bu yazım tarzının başladığı dönemin, farklı bir yazım tarzını ima eden *müteahhirîn dönemi* olarak adlandırılması da isabetli değildir. Çünkü bu yazım tarzının başladığı dönemde ve sonraki dönemlerde fıkıhçı ve kelamcı usulcüler tarafından klasik tarzda usul eseri yazımı az sayıda da olsa devam etmiştir. Bununla birlikte müelliflerin yaşadıkları dönemin etkisi gereği şu veya bu ölçüde mantık dilinin bu eserlere de yansıdığını söylemek mümkündür.

4) Kanaatimize göre bu yazım tarzı, verilen örnekler içerisinde özellikle İbnü's-Sââtî, Molla Fenârî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Abdişşekûr tarafından yazılan usul eserlerinde izlenmiştir. Memzûc metoda göre yazıldığı söylenen eserlere verilen örnekler, bir yazar ve araştırmacıdan diğerine göre farklılık arz etmekle beraber verilen örneklerin çoğu Hanefî usulcülere aittir. Bununla birlikte bu metoda göre eser yazanların sadece Hanefî usulcüler olmadığı, diğer mezheplere mensup usulcüler tarafından da yazıldığı ileri sürülmüştür. Bu konuda Seyyid Bey'in listesi hariç diğer listelerin hepsinde örnek gösterilen eser, Tâceddîn es-Sübki'nin *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı usul eseridir. Kimi yazar ve araştırmacılar Kadı Beyzâvî'nin *Minhâc'ı*nı da memzûc metoda göre yazılmış eserler arasında zikretmektedir. Ancak bu iki eser incelendiğinde memzûc metodun özelliği olarak kabul edilen hususun, bu eserler için geçerli olması bazı açılardan problemli ve tartışmaya açıktır. Aynı şekilde

Haneî usulcülerden Sadruşşerîa'nın *et-Tenkîh* metni ile *et-Tavzîh* şerhinin, Molla Hüsrev'in *Mirkât* metni ve *Mir'ât* şerhinin de memzûc metoda göre yazıldığının ileri sürülmesi bazı yönleri itibariyle tartışmaya açıktır.

5) Eklektik usul anlayışı anlamında memzûc metoda göre fıkıh usulü yazımı, mezhep temelli fıkıh algısının değişmeye başladığı *Mecelle* sonrası döneme rastlar. Bu dönem aynı zamanda içtihat hareketlerinin ve tartışmalarının başladığı dönemdir. *Mecelle*'ye kadar olan dönemde mevcut fıkıh algısı varlığını sürdürmüş olup *Mecelle* sonrasında fıkıh algısında yaşanan bu değişim ve dönüşüm, fıkıh usulü anlayışında da bir değişikliğe yol açmış ve Hudarî Bey'den itibaren yazılan usul eserlerinde fıkıhtaki eklektik ve seçmeci anlayış usule de yansımıştır. Modern dönemde fıkıh usulü, artık nazarî bir disiplin olmaktan çıkarılmış, hüküm istinbatıyla doğrudan ilgisi bulunmayan teorik tartışmalardan arındırılmış ve fıkıh inşa eden bir araca dönüştürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında günümüzde yazılan usul eserlerinin, eklektik usul anlayışı anlamında memzûc metoda göre yazıldığı tespiti doğru olup hatalı olan bunun İbnü's-Sââtî ile başlatılmasıdır. Bu yüzden eklektik usul anlayışı anlamında memzûc/karma yöntemin, modern dönemde yazılan usul eserleri ile başlatılması daha uygundur.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: Dİ; **Kavramsallaştırma:** Dİ; **Literatür Taraması:** Dİ; **Veri Toplama:** Dİ; **Veri İşleme:** Dİ; **Analiz:** Dİ; **Yazma – orijinal taslak:** Dİ; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** Dİ.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

KAYNAKÇA

Ali Cum'a. *Târîhu Usûli'l-Fıkh*. Kahire: Dâru'l-Mukaddime, 2015.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, 2016.

- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, 1988.
- Bâkıllânî. *et-Takrîb ve'l-İrşâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Bedir, Murteza. "Kelamcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar". *İslam Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 65-97.
- Bedir, Murteza. "Mütekaddimûn ve Müteahhirûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bekdemir, Sezayi. *Orta Asya'da Hanefîliğin Gelişimi: Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mes'ud*. İstanbul: Hikmetevi, 2017.
- Ebû Süleyman, Abdülvehhâb. *El-Fikru'l-Usûlî*. Cidde: Dârü's-Şurûk, 1984.
- Ebu Zehre, Muhammed. *Usûlü'l-Fıkıh*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.
- Edîb Sâlih. *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020.
- Erturhan, Sabri. *Fıkıh Usûlüne Giriş*. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2014.
- Felûsî. *Medresetü'l-Mütekellimîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü Usûli'l-Fıkıh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Hudarî Bey. *Usûlü'l-Fıkıh*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1987.
- İbn Abdışşekûr, Muhibbullâh el-Bihârî. *Müsellemû's-Sübût (Fevâtihu'r-Rahamût şerhi ile)*. Bulak, 1322.
- İbn Akîl. *el-Vâzıh fi Usûli'l-Fıkıh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Emîru'l-Hâc. *et-Takrîr ve't-Tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1989.
- İbnü'l-Hümâm. *et-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkıh*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.
- İbnü'l-Kassâr. *el-Mukaddime fi'l-Usûl*. thk. Muhammed b. El-Hüseyn es-Süleymanî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- İbnü's-Sââtî. *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1985.
- İltaş, Davut. "el-Udde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İltaş, Davut. "et-Temhîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40. TDV Yayınları, 2011.
- İltaş, Davut. "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışması'nın Mahiyeti Üzerine". *Bilimname* 17 (2009).
- İltaş, Davut. "Üsmendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- İltaş, Davut. "Üsmendî". *İslam Düşünce Atlası*. 3/991-994. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Koca, Ferhat. "Hudarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koçak, Muhsin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Köksal, Asım - Dönmez, İbrahim Kafi. "Usûl-i Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Molla Fenârî. *Fusûlü'l-Bedâyi' fi Usûli's-Şerâyi'*. İstanbul: Matbaatü Şeyh Yahya, 1289.

- Molla Hüsrev. *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhî Mirkâtî'l-Vusûl*. çev. Davut İltaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.
- Mustafa Said el-Hım. *Dirâse Târihiyye li'l-Fıkh ve Usûlihî*. eş-Şeriketü'l-Müttehîde, 1984.
- Nemle, Abdülkerim en-. *el-Mühezzeb fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Özel, Ahmet. "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sadruşşerîa. *et-Tenkîh*. Kahire: Mektebetü Subeyh, ts.
- Sem'ânî. *Kavâtü'u'l-Edille*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998.
- Seyyid Bey. *Usûl-i Fıkh*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Şaban Muhammed İsmail. *Usûlü'l-Fıkh: Târîhuhû ve Ricâluhû*. Riyad: Dâru'l-Merfîh, 1981.
- Şelebî, Mustafa. *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Bağdat: ed-Dâru'l-Câmiyye, ts.
- Tâceddîn es-Sübkî. *Cem'u'l-Cevâmi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Türcan, Talip. *Fıkh Usûlü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Uğur, Seyit Mehmet. "Fıkh Usûlü Yazımında Memzûc Metot Üzerine Bir İnceleme: İbnü's-Sââtî'nin Nihâyetü'l-Vusûlü Örneği". *Bilimname* 38 (2019), 689-724.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, ts.
- Yaran, Rahmi. "Bihârî". 6/139. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yığın, Adem. "Fukahâ Metodunun Genel Yapısı Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 65-105.
- Zekiyyüddîn Şaban. *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1971.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1976.

Badge:

Issue : 54
Year: 2025
Page: 29-31

 Davut İLTAŞ^{a*}

^a Assoc. Prof., Erciyes University,
diltas@erciyes.edu.tr

* Corresponding Author

Received: 5.14.2025
Accepted: 8.25.2025
Published: 10.31.2025

Citation:

Davut İLTAŞ, (2025). Fıkıh Usulü Yazımında Memzûc (Karma) Metot Üzerine Bazı Mülâhazalar. *bilimname*, 54, 29-31.
<https://doi.org/10.28949/bilimname.1699057>

Some Considerations on the Memzûj (Mixed) Method in the Writing of the Usul al-Fiqh

Extended Abstract

The issues such as the nature of the writing style that was initiated by Ibn al-Sââtî in the writing of usul al-fiqh and later called the memzûj method, whether it is a separate method or not, its naming, who followed this writing style, which works were written according to this writing style, and the reasons affecting the emergence of this writing style have not been revealed clearly enough in the studies conducted in the modern period. The aim of this article is to make a contribution to resolve such uncertainties. For this purpose, firstly, a general description of the perception of this writing style in the works on the usul al-fiqh from Hudarî Beg to the present day has been made. Secondly, some determinations have been made regarding the nature of this perception. Thirdly, some determinations and evaluations about the nature of this writing style, which is called memzûj method, are given. In this framework, 1) It has been emphasised that the usulists who allegedly wrote works according to this style of writing did not aim to create an eclectic understanding of usul in their understanding of usul, and that it is not accurate to name this style of writing as memzûj (mixed) method. 2) An evaluation has been made regarding which of the works given as examples are included in this writing style and which are not. 3) Although this writing style is mostly followed by Hanafi jurists, the claim that it is also followed by some jurists belonging to other sects has been examined whether it is true or not, and a proposal and suggestion on the positioning of this writing style has been presented. 4) Finally, it is emphasised that the memzûj method is a modern phenomenon in the sense of writing a usul work in order to create an eclectic and consensual understanding of usul.

It is possible to list the results we have reached within the framework of this article as follows.

1) The distinction between the fiqhî and the theological method (tariqat al-fuqaha and tariqat al-mutakallimîn) in the writing of the usul al-fiqh dates back to the beginning of the period of its composition. Although there are different evaluations as to what the main difference between the two methods is, the perspective

Screened by

Except where otherwise noted, content in this article is licensed under a Creative Commons 4.0 International license. Icons by Font Awesome.

adopted in this article is whether the aim is to write a *usul* that is compatible with and supportive of the *madhhab*'s *furu*. In this framework, although the *fiqh*ist method is generally followed by the Hanafis, it is not specific to the Hanafis. The theological method, on the other hand, belongs mainly to Mu'tazilite jurists who did not write *usul* within the framework of a practical sect and Ash'arite jurists, the majority of whom were Shāfi'ī jurists, including some Mālikī jurists. The claim that the Hanbalī methodologists wrote according to the theological method is open to debate.

2) Although it is a new style of writing, the acceptance of the so-called *memzūj* (mixed) method as a separate method besides the other two is problematic, as well as the claim that the works written according to this method combine the distinctive features of the two methods has not been sufficiently justified. According to the aforementioned claim, in such works, on the one hand, the principles of *usul* are supported by rational and *sharī'ah* evidence, and on the other hand, the connection of the opinions of the *madhhab*'s *furu* with these principles is shown. This characteristic of the *memzūj* method was put forward especially by al-Hallāf and repeated by Muhammad Abū Zahra, 'Abd al-Karim Zaydān, Zaqiyy al-Dīn Sha'bān and similar authors of *usul*, as well as in the new works of *usul* written today and in studies on the history of *usul*.

3) Contrary to what some researchers and writers have argued, in this style of writing, the methodologists do not aim to compromise in their understanding of the method and to create an eclectic understanding of the method by abandoning the view defended in the sect. Therefore, this claim is not true and has not been adequately and convincingly justified. On the other hand, it is not correct to call this style of writing as *memzūj* method because it evokes an eclectic understanding of *usul*. Moreover, its acceptance as a separate method is also open to discussion. On the other hand, it is not very accurate to call the period in which this writing style started as the period of *mutaahkhirīn*, which implies a different writing style. Because in the period when this writing style started and in the following periods, the writing of *usul* works in classical style continued by jurists and theologians.

4) In our opinion, this writing style is followed especially in the works of *usul* written by Ibn al-Sā'ī, Mullā Fanārī, Ibn al-Humām and Ibn 'Abd al-Shishakūr. Although the examples given for the works said to be written according to the *memzūj* method differ from one author and researcher to another, most of the examples given belong to Hanafī *usulists*. However, it has been argued that it was not only Hanafī *usulists* who wrote works according to this method, but also *usulists* from other sects. In this regard, the work cited as an example in all lists except Sayyid Bey's list is al-Tāj al-Dīn al-Subkī's *Jam'u'l-Jawāmi'*. Some authors and researchers also mention Qadi Bayzāwī's *Minhāj* among the works written according to the *memzūj* method. However, when these two works are analysed, the validity of what is accepted as a characteristic of the *memzūj* method for these works is problematic and open to discussion in some respects. Likewise, the assertion that the *Tenkīh* text and *Tawzīh* commentary of Şadrushsharīa and the *Mirkāt* text and *Mir'āt* commentary of Molla Hüsraw were written according to the *memzūj* method is open to discussion in some aspects.

5) The writing of *usul al-fiqh* according to the *memzūj* method, which means eclectic methodology, coincides with the post-Majelle period when the sect-based perception of *fiqh* began to change. This period is also the period when *ijtihad* movements and debates began. This change and transformation in the perception of *fiqh* after the Mecelle led to a change in the understanding of the *usul al-fiqh*, and the eclectic and selective understanding in *fiqh* was reflected in the *usul* in the *usul* works written since Hudarī Bey. In the modern period, the *usul al-fiqh* is no longer considered as a discipline that explains *fiqh*, as the *fiqh*ist method does, and as a theoretical discipline, as the theological method does, but it is transformed into a tool that is purified from theoretical discussions and constructs *fiqh*. From this point of view, it is correct to determine that the *usul* books written today are written according to the *memzūj* method in the sense of an eclectic understanding of *usul*, but what is erroneous is to start this

with Ibn al-Sāʿatī. Therefore, it is more appropriate to start the memzūj/mixed method in the sense of eclectic usul understanding with the usul works written in the modern period.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Methodology, Writing Fiqh Methodology, Jurisprudential Method, Theological Method, Memzūj Method, Mixed Method.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: Dİ; **Conceptualization:** Dİ; **Literature Search:** Dİ; **Data Collection:** Dİ; **Data Processing:** Dİ; **Analysis:** Dİ; **Writing – original draft:** Dİ; **Writing – review & editing:** Dİ.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing Interests:

The author declares no competing interests.

6. Sustainable Development Goals:

